

Det spelar roll vilka bilder du väljer!

BILDSTÖD för personer med utvecklingsstörning

Copyright:	Hjälpmedelsinstitutet, 2002
Text:	Anders Bond, Stiftelsen ala Sylvie Danung, Hjälpmedelscentralen, Borås Kerstin Gatu, Habiliteringen, Landstinget Dalarna Marie Liljeberg, Hjälpmedelscentrum, Centrallasarettet, Västerås Elisabet Lindström, Klara Mera, Handikapp & Habilitering, Stockholm Inger Wihlborg-Rannek, Särskolan, KICK Vinterstallet, Kristianstad
Illustrationer:	Nestor Peixoto-Noya, Anders Bond, Inger Wihlborg-Rannek, Jan Lindmark, Kerstin Persson
Bildtext, omslaget:	Pictogram som bildtext: "Min syster", Anders Bond
Projektledare:	Ingela Friman
Grafisk form och layout:	Ordförrådet, Stockholm
Informatör:	Barbro Ahlbom
Upplaga:	1 000 ex
Tryck:	Williamssons Offsettryck AB
Best nr:	02333
ISBN:	91-88337-64-2

Bilder har alltid använts istället för text eller som komplement för att förtydliga en text. Vi kommer dagligen i kontakt med bilder bl.a. via tidningar, böcker, TV eller datorer. På senare år har bilder även börjat användas för att underlätta livet för personer med kognitiva funktionshinder.

Eftersom kunskapen hittills varit knapphändig om hur bilder kan kompensera ett funktionshinder, initierade Hjälpmedelsinstitutet ett projekt med syfte att sammanställa den kunskap och erfarenhet som finns inom området.

Projektet har resulterat i en första rapport *Det spelar roll vilka bilder du väljer!* Bildstöd för personer med utvecklingsstörning.

Några personer som, inom sina respektive yrkesområden, är specialkunniga i och intresserade av att utveckla kognitivt stöd har sammanställt materialet till rapporten. Dessa är Anders Bond, Sylvie Danung, Kerstin Gatu, Marie Liljeberg, Elisabet Lindström och Inger Wihlborg-Rannek.

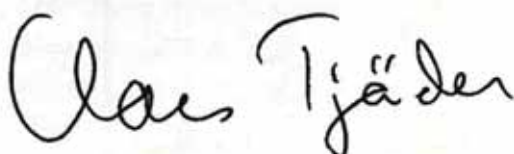
Materialet är hämtat från modern kognitions litteratur och rapporten inleds med en teoretisk bakgrund för användning av bildstöd. Därefter följer ett antal exempel som visar på i vilka situationer bildstöd är användbart. I två fallbeskrivningar redovisas hur bildstöd kan fungera för barn både hemma och i skolan.

Rapporten vänder sig i första hand till arbetsterapeuter, logopeder, hjälpmedelskonsulenter, specialpedagoger och andra som arbetar med personer med utvecklingsstörning.

En andra rapport med inriktning på personer med hjärnskador påbörjas under hösten.

Vi hoppas att bilden i högre grad än hittills ska bli ett stöd för personer med utvecklingsstörning, så att de själva kan kontrollera och välja i olika situationer. Vi tror att rapporten kommer att medverka till att öka kompetensen inom området samt inspirera och ge förståelse till användning av bildstöd.

Vällingby oktober 2002
Hjälpmedelsinstitutet

Claes Tjäder
Avdelningschef

Innehåll

BILDSTÖD för personer med utvecklingsstörning	3
Inledning	3
Begåvning	3
Begåvningsens utveckling	6
Svårigheter för personer med utvecklingsstörning	6
Begåvningsstöd	7
Vad är en bild?	8
Bildens funktion	9
Bildens tolkning	11
Visuella symbolsystem	14
Val av bild	15
EXEMPEL på användning av BILDSTÖD	18
 KVALITET	19
 KVANTITET	25
 RUM	31
 TID	37
 ORSAK/VERKAN	42
Fallbeskrivning barn	45
Nisse 8 år	45
Cajsa 12 år	46
För att ha en chans att lyckas i arbetet med bildstöd	48
Tips för vidareläsning	49

Inledning

Denna skrift handlar om *bildstöd*, en metodik där olika typer av bilder används på ett systematiskt sätt för att underlätta förståelse, tänkande, minne och kommunikation för personer med begränsade intellektuella resurser.

De flesta av oss kommer dagligen och i många sammanhang i kontakt med bilder bl.a. via tidningar, böcker, TV eller datorer. Bilden är en viktig informationskälla vid sidan om det talade eller skrivna ordet.

Vanligen förekommer bilder och språk tillsammans och kompletterar varandra, t.ex. som bildtexter i tidningar eller när vi berättar utifrån våra semesterbilder. Bilder kan återge den fysiska verkligheten med en exakthet som är svår att uppnå enbart med språkets hjälp. Men utan språkligt stöd är bilder oftast mångtydiga och svårtolkade.

Personer med intellektuell begränsning kan i olika grad använda sig av bilder. Exempelvis kan fotografier återväcka minnen av situationer man varit med om eller hjälpa till att identifiera olika personer. Bilden fungerar emellertid inte enbart som en återgivning av verkligheten eller som ett komplement till språket. I form av visuella symbolsystem får bilden här en direkt språklig funktion för dem som saknar förmåga att läsa och skriva på vanligt sätt. Varje bild ersätter ett eller flera skrivna ord. Bilden används inom denna metodik även som ett stöd för att förklara komplexa och abstrakta samband.

Bilden blir därmed en viktig del av det kunskapsområde som brukar benämnas begåvningsstöd och som innefattar olika metoder och hjälpmedel för att kompensera de funktionshinder som konsekvenserna av nedsatta intellektuella funktioner innebär.

Begåvning

Det finns många olika definitioner av begåvning eller intelligens. Man är dock ganska överens om att begreppet i grunden avser en *förmåga att anpassa sig till omgivningen så effektivt som möjligt genom att utnyttja sina erfarenheter och kunskaper*. Denna anpassning kan ske antingen genom tänkande och inläring eller genom att man påverkar eller väljer den yttre miljön.

BILDSTÖD för personer med utvecklingsstörning

Minne

Kunskaper och erfarenheter lagras och bearbetas i vårt minne och man kan skilja på två olika huvudfunktioner:

■ **Långtidsminnet**, där kunskaper och erfarenheter kan lagras under mycket lång tid, kanske för resten av livet.

■ **Arbets- eller korttidsminnet** som i förhållande till långtidsminnet har en mycket begränsad kapacitet. Lagringstiden rör sig enbart om sekunder.

Arbetsminnet har en mycket central roll i begåvningsfunktionen. Där bearbetas och samordnas information från våra olika sinnesorgan med den kunskaps- och erfarenhetsbas som finns tillgänglig via långtidsminnet. Arbetsminnet utgör basen för vårt medvetna tänkande.

I *långtidsminnet* lagras kunskaper av olika slag och vanligen skiljer man på:

■ **Det episodiska minnet**, där sådant lagras som rör ens egna personliga erfarenheter. Förutom specifika händelser innefattar dessa minnen ofta även i vilket sammanhang, tid och plats händelsen ägt rum och ens egen roll i situationen. Det kan även innefatta information om känslomässiga upplevelser i situationen. Ett episodiskt minne kan därför ha följande form:

"Jag blev glad när jag såg årets första stare i trädgården i måndags."

■ **Det semantiska minnet**, kan ses som ett "mentalt lexikon", i vilket det lagras kunskaper utan personlig anknytning till det sammanhang i vilket de skapades. Kunskap som lagras i det semantiska minnet är därför av mer generell och allmän karaktär än vad som gäller för det episodiska minnet.

Kunskaperna i det semantiska minnet finns lagrade i form av begrepp för:

- enskilda **objekt** som *apelsin* och *släkting*,
- **relationer** av rumslig och kvantitativ art mellan objekt som *bakom* och *större*,
- komplexa kombinationer av **begrepp** som händelser och företeelser t.ex. *födelse* och *miljöpåverkan*,
- tids- och orsaksmässiga **samband** mellan händelser och företeelser som *efter* och *behov*.

I det semantiska minnet lagras även vårt **språk**, de enskilda orden och de grammatiska reglerna.

Det som lagras i *långtidsminnet* är således information i bearbetad form, inte data direkt från sinnesorganen. Den stora mängd data som våra sinnesorgan kontinuerligt förser oss med under vår vakna tid, gör det nödvändigt att informationen struktureras på ett överskådligt sätt. Vi skapar kategorier, t.ex. "äpple", för att vi skall slip-pa komma ihåg alla enskilda äpplen vi har sett, eller alla minnen av ett specifikt äpple från alla vinklar och avstånd som vi har betrak-tat det.

I det *semantiska minnet* lagras information enligt denna princip. Där finns kunskaper dels om de kategorier vi skapat och dels om de enskilda objekt och företeelser som vi genom våra erfarenheter och kunskaper placerat i respektive kategori. Med hjälp av de kunskaper och begrepp för samband mellan föremål och företeelser som finns i det semantiska minnet, bygger vi upp en relativt generell och stabil modell av verkligheten. Ny information som kommer via våra sinnesorgan blir förståelig och meningsfull genom att den sätts in som en del av denna modell. Om ny information passar in i någon kategori lagras den som en del av denna i minnet. Den nya informa-tionen kan även vara av sådan art att den ej passar in i någon kate-gori, och därmed leda till behov av en förändring eller utökning av begreppsstrukturen i det semantiska minnet.

De olika minnesfunktionerna samverkar på olika sätt. Även om inne-hållet i det episodiska minnet är av specifik och tillfällig karaktär baseras det på kunskaper från det semantiska minnet. I exemplet om den första staren är kunskaper om bland annat fåglar och årstider en nödvändig förutsättning.

Bearbetning av innehållet i långtidsminnet och samordningen med data från sinnesorganen sker i arbetsminnet.

Tänkande

De begrepp som finns lagrade i vårt minne står för mer eller mindre generella företeelser och har olika grad av abstraktion. Samtliga begrepp som finns i det semantiska minnet är abstrakta, även i den mening att de ej är knutna till en viss sinnesmodalitet t.ex. syn, hörsel eller till ett specifikt språk. De finns lagrade i hjärnan som någon form av fysiologiska strukturer som ger upphov till medvet-na tankar när de aktiveras i arbetsminnet.

När man till exempel, i sina tankar återupplever en viss situation som man varit med om, sker detta genom att ett urval av de repre-sentationer som finns i det episodiska minnet fokuseras i arbets-minnet. Här rör det sig om *inre* representationer. För tänkandet är även olika typer av *yttre* representationer viktiga. Exempel härpå

~ Tänkandet kan karak-täriseras som en aktivi-tet där medvetna före-ställningar skapas och bearbetas genom att minnesrepresentationer aktiveras i arbetsminnet.

är talat och skrivet språk samt olika typer av bilder. De är yttre representationer i den mening att de finns i den yttre verkligheten, antingen i form av ljudvågor eller som visuella strukturer. I motsats till de inre representationerna blir de därmed tillgängliga även för andra människor.

En väsentlig del av den information vi får via syn- och hörselsinnet utgörs av yttre representationer. Dessa samordnas i tänkandet med vår inre begreppsvärld. De yttre representationerna är nödvändiga när man kommunicerar med andra och de är även viktiga som tanke- och minnestöd.

Begåvnings utveckling

Begåvningsutvecklingen sker under en mycket lång period av människans liv. Ofta anger man 16–18 år som den ålder då normalt alla utvecklingsstadier har passerats. Som all mänsklig utveckling är även begåvningen en funktion av fysiologisk mognad och miljöfaktorer.

Utveckling av begåvning karaktäriseras bl.a. av en växande och alltmer differentierad begreppsstruktur som möjliggör alltmer abstrakta tankeoperationer. Möjligheterna ökar att i sitt tänkande frigöra sig från den konkreta nusetituationen. Man går från en självcentrerad världsbild till en situation där man på ett alltmer flexibelt sätt kan skifta mellan olika referensramar och synsätt. Arbetsminnets kapacitet ökar, vilket ger större möjligheter till tänkande, som exempelvis att samtidigt beakta flera aspekter av en situation.

Den språkliga utvecklingen har ett starkt samband med begåvningsutvecklingen och avspeglar utvecklingen av begreppsstrukturen. Begåvningsutvecklingen ger, med normal utvecklingstakt, vid ca 5-års ålder tillgång till de intellektuella funktioner som krävs för inlärninng av skriftspråket.

Svårigheter för personer med utvecklingsstörning

För en del personer går utvecklingen av de intellektuella funktionerna i en långsammare takt än normalt. Detta kan ge en bestående funktionsnedsättning – en utvecklingsstörning – av varierande grad och därmed ett förståndshandikapp i vissa situationer.

Framför allt ger nedsatt begåvning ett handikapp i situationer som kräver användning av abstrakta begrepp. Många utvecklingsstörda personer har därför problem att hantera kvantiteter av olika slag och även den abstrakta tidsdimensionen.

När man placerar konkreta föremål i kategorier krävs att man använder generaliserande abstraktioner. Konkreta föremål är lättare att hantera än rent abstrakta begrepp, som inte har någon direkt konkret motsvarighet i verkligheten. Exempel på sådana abstrakta begrepp är "den vänstra" och "snart". En utvecklingsstörd person har ett stort behov av att ha ett stöd för sina tankar i form av information via sinneskanalerna. Antingen direkt från den situation man befinner sig i eller via yttre representationer, t.ex. i form av bilder eller andra visuella tecken.

Utvecklingsstörning är även förknippad med nedsättning av arbetsminnets kapacitet, vilket bl.a. begränsar förmågan att samtidigt ta hänsyn till flera sidor av en situation. Detta bidrar till att en person med utvecklingsstörning är långsam i genomförandet av många intellektuella aktiviteter.

En ganska stor grupp personer med utvecklingsstörning saknar de begåvningsmässiga resurser som krävs för att tillägna sig läs- och skrivförmåga. Detta innebär ett stort handikapp i dagens samhälle.

Begåvningsstöd

Hjälpmedel kan minska de handikappande konsekvenserna av en funktionsnedsättning. För personer med utvecklingsstörning finns ett utbud av metoder och tekniska hjälpmedel som går under benämningen begåvningsstöd.

Huvudprincipen för denna typ av hjälpmedel är att de på olika sätt ger ett stöd för att genomföra aktiviteter, tolka information och för att kommunicera. Detta sker på ett sätt som ställer lägre krav än normalt på förmågan att hantera abstrakta begrepp, liksom på kapaciteten hos arbetsminnet. Ett viktigt område, där det idag finns ett ganska stort utbud av begåvningsstöd, är hjälpmedel för att orientera sig i tiden, avsedda för dem som inte kan använda sig av vanliga klockor och kalendrar. Det finns även olika metoder och hjälpmedel som stöd för att sköta olika vardagssysslor som matlagning, inköp, tvätt m.m. Bilder har också stor betydelse för att kompensera bristande läs- och skrivförmåga.

Den praktiska utformningen av hjälpmedlen varierar. Allt från relativt avancerade elektroniska apparater och programvaror för datorer, till enkla metoder som färgmärkning för att markera samband. En gemensam faktor för flertalet av de metoder som används idag, är dock att kraven på abstraktionsförmåga minskas genom att abstrakta "osynliga" och svårtillgängliga begrepp görs "synliga" och konkreta. Detta sker genom användning av visuella symboler, färger eller bilder av olika slag. Bildanvändning är därför ett mycket centralt tema inom hjälpmedelsområdet begåvningsstöd.

Vad är en bild?

Bilden är, vid sidan om språket, den viktigaste formen av yttre representation som vi använder som stöd för vårt tänkande och för vår kommunikation med andra människor. Begreppet bild förknippar man oftast med fotograferade eller tecknade visuella bilder. I egenskap av avbildning finns det dock exempel även från andra sinnesområden, t.ex. inspelade ljud i form av ljudbilder eller essenser för smaksinnet.

I den här rapporten behandlas endast det visuella området, eftersom den formen hittills nästan undantagslöst använts som begåvningsstöd.

Ordet bild kommer från ordet avbilda som betyder återge eller härma. En typisk bild är en platt yta, antingen ett fotografi eller en teckning, som med former och färger ger en visuell likhet med föremål eller företeelser i verkligheten. Begreppet bild används dock vanligen i en utsträckt betydelse som även kan innefatta visuella strukturer som saknar denna avbildande egenskap. Exempelvis karaktäriserar man nationsflaggor och musikaliska notsystem som bildsymboler, trots att det inte finns något i de visuella egenskaperna som har en motsvarighet i verkligheten. På samma sätt ingår markeringar med enbart en färgad yta som en viktig metod för bildstöd.

De flesta bilder som används har dock i någon grad en avbildande funktion. Sådana bilder brukar betecknas som **ikoner** och återger verkligheten i olika grad i en skala från

- *högikoniska* i form av t.ex. fotografier och detaljerade teckningar till
- *lågikoniska* som förenklade och stiliserade teckningar där man utelämnat detaljer och endast de karaktäristiska dragen återges.

Bilder utan en direkt avbildande funktion brukar kallas **symboler**. Dessa kan vara utförda på ett sådant sätt att de ger en vägledning för tolkningen genom att de avbildar något som är förknippat med

*Hög- respektive
lågikonisk kattbild.*

det som symbolen är avsedd att symbolisera, t.ex. en gran för julhelgen. De kan också helt sakna detta stöd, som exempelvis militära gradbeteckningar och nationsflaggor.

Bilden, det talade eller skrivna språket och alla andra former av yttre representationer har funktionen att föra tanken mot, att aktualisera och fokusera på olika delar av vår erfarenhets- och kunskapsbank. Alla bilder har en yttre form som kan nås via våra sinnen och ett innehåll – det bilderna refererar till – som utgörs av begrepp som finns lagrade i vårt minne.

Det karaktäristiska för den ikoniska bilden som representationsform är att det finns ett samband mellan dess utseende och föremål eller företeelser i verkligheten. Något sådant samband finns inte hos de språkliga symbolerna. När man första gången hör ett ord som "hus" finns ingenting i själva ordet som ger ledning för hur det skall tolkas. Man behöver därför hjälp från omgivningen, eftersom man för varje nytt ord måste lära sig vilket begrepp det representerar.

Om en bild är avsedd att fungera som en representation för det som avbildas, exempelvis ett konkret föremål, finns ofta möjlighet att man "förstår" bilden direkt utan inläring. Man utnyttjar då sina erfarenheter av att ha sett sådana föremål i verkligheten. Det är dock viktigt att understryka att denna *transparens*, eller *gissbarhet* hos bilden enbart ger ett stöd för att identifiera de konkreta föremål eller företeelser som avbildas. När bilder är avsedda att representera begrepp på en högre abstraktionsnivå än konkreta föremål – vilket oftast är fallet – krävs ytterligare hjälp för att tolka bilden.

Bildens funktion

För att aktivera de minnesrepresentationer som utgör vår kunskaps- och erfarenhetsbas krävs hjälp av andra inre representationer i våra tankar. Aktivering kan också ske med stöd av yttre representationer som språk och bilder.

Utvecklingsstörning kräver att man använder yttre representationer, både som minnesstöd och som hjälpmedel för tänkande och inläring. En stor grupp utvecklingsstörda personer saknar läs- och skrivförmåga, vilket innebär att bilden även får en viktig funktion som ersättning för det skrivna språket.

Bildens tre huvudfunktioner:

- Kompensera nedsatt förmåga att hantera abstrakta begrepp
- Ersätta skriftspråket
- Ge information om omvärlden och att ge möjligheter att återuppleva händelser och situationer.

Kompensera nedsatt abstraktionsförmåga

I denna skrift ges många praktiska exempel på bilder som används som kompensation för nedsatt abstraktionsförmåga. Nedan ges kommentarer kring några exempel.

Det är inte ovanligt att personer med utvecklingsstörning har svårt att komma ihåg var olika saker finns i ett kök. Eftersom föremålen är dolda av en dörr eller en lådgavel kan man inte finna dem enbart genom att aktivera en inre föreställning av det sökta föremålet. För att hitta ett föremål måste man även ha en inlärd förknippning mellan föremålet och den skåpdörr eller lådgavel bakom vilket det är dolt. Problemet är att det finns flera skåpdörrar och lådor som är helt lika varandra. De skiljer sig endast genom sitt rumsliga läge, placeringen i förhållande till de övriga. För att ge varje dörr eller låda en egen identitet måste man därför tillföra abstrakta egenskaper, exempelvis "den andra uppiifrån" eller "den mellersta". Om man inte behärskar dessa begrepp blir det därför mycket svårt att lära sig sambanden mellan föremål och placering. Ett effektivt sätt att kompensera denna svårighet är att ge varje skåp och låda en egen identitet, som kan uppfattas utan att man tvingas utföra abstrakta tankeoperationer. Detta kan enkelt åstadkommas genom att man förser varje skåp och låda med en unik visuell representation, antingen en färgmarkering eller någon form av bild. Om de visuella representationerna är lätta att särskilja har man skapat goda förutsättningar för personen att lära in de eftersträlvade sambanden mellan respektive skåp/låda och föremålen. Om antalet förvaringsutrymmen är litet kan färgmarkeringar vara ett tillräckligt stöd, rör det sig om många är bilder ett mer ändamålsenligt alternativ.

Symbolisering av veckodagarna med olika färger är ett annat exempel på hur, visuella representationer kan stödja inläring på ett effektivt sätt. Om man inte kan läsa finns normalt de olika veckodagarna endast tillgängliga som talspråkliga representationer. I denna form kan de vara svåra att skilja från varandra och därmed att förknippa med olika händelser. Genom att använda färger blir de olika dagarna betydligt lättare att identifiera. Genom att använda dessa färger i kalendrar och veckoscheman ger man användarna goda förutsättningar att med stöd av dagarnas inbördes rumsliga läge även lära sig i vilken ordning de kommer tidsmässigt.

Ersätta skriftspråket

Att sakna läs- och skrivförmåga innebär ett stort handikapp. Det medför svårigheter både när det gäller att få tillgång till olika former av information och att kommunicera med andra. Man har heller inte möjlighet att utnyttja skriftspråket som minnesstöd eller som stöd för att strukturera sina tankar. Som en ersättning för det skrivna språket finns speciellt utformade system av bildsymboler.

Varje bild representerar här ett specifikt ord och urvalet ord är sådant att det ger möjligheter att efterlikna det skrivna eller talade språket. Sådana visuella symbolsystem behandlas i ett särskilt avsnitt.

Ge information om omvärlden och ge stöd för återupplevande

Denna typ av användning av bilder är inte specifik för gruppen utvecklingsstörda personer. Bilder är en vanlig informationskälla i tidningar och böcker. Familje- och semesterbilder är vanliga källor för återupplevande. Det är dock en viktig metodisk fråga att välja ut bilder, både vad gäller innehåll, utformning och presentation, så att de blir meningsfulla i förhållande till den enskilde personens erfarenhet och begåvningsmässiga förutsättningar.

Bildens tolkning

En bild kan beskrivas ur två synvinklar. Dels som ett konkret objekt, en struktur av linjer, ytor och färger på en platt yta och dels något som styr tankarna mot specifika delar av betraktarens kunskaps- och erfarenhetsbas. En bild har alltså både en yttre fysisk form och ett innehåll. Att tolka en bild innebär att man utifrån dess yttre form drar slutsatser om innehållet – det eller de begrepp den är avsedd att representera.

Det som återges på en ikonisk bildyta är ett urval av motivets visuella egenskaper. En aspekt av tolkningsprocessen består i att man med hjälp av sina erfarenheter och kunskaper kompletterar denna delmängd av visuell information till en helhet. Detta sker t.ex. när en tecknad kontur av ett paron fylls ut till en inre föreställning av ett verkligt paron med färg och yta. Denna komplettering från del till helhet är verksam även när vi skapar en inre bild av ett komplett hus, även om bildytans begränsning skär bort en bit av väggen eller taket. Eller när vi ser en bild från en plats vi varit på och kompletterar med våra personliga minnen. När vi tolkar en bild utnyttjar vi vår erfarenhet av att ha sett de avbildade motiven i verkligheten. Denna möjlighet att utnyttja överensstämmelse mellan verkligheten och det som avbildas, brukar uttryckas som att bilden har *transparens* eller *gissbarhet*.

Det är dock viktigt att notera att denna *transparens* enbart ger ett stöd för att identifiera det motiv som avbildas. För att dra slutsatser om vad bilden är avsedd att representera krävs ytterligare information. Om motivet är en gran, frågar man sig: är bilden avsedd att föra tankarna till just denna gran, granar eller träd i allmänhet

eller står den som symbol för julhelgen? En viktig informationskälla för detta avgörande är det sammanhang i vilket bilden används. Här drar man sannolikt olika slutsatser beroende på om bilden finns i en biologibok eller i en årskalender.

Bildtolkning kan alltså beskrivas som en process i två steg. Det första steget innebär att man utifrån bildens yttre form identifierar dess motiv. Steg två utgörs av den process då detta motiv relateras till innehållet, dvs. det som bilden är avsedd att representera. Det är viktigt att man uppmärksammar detta eftersom de största begåvningsmässiga problemen vid bildtolkning i allmänhet kan hänföras till det andra steget i processen, som i exemplet med granarna. Dessa svårigheter påverkas både av det syfte i vilket bilden används och dess yttre form.

En faktor i dess yttre form är detaljrikedomen hos bilden. Detta påverkar tolkningen på flera sätt. En lågikonisk bild med få detaljer lämnar stort utrymme för utfyllning och kompletteringar. Exempelvis ger en svartvit, förenklad och stiliserad teckning av en katt utrymme för inre föreställningar av både röda, grå, svarta, stora och små katter. En högikonisk bild som ett färgfotografi av en svart kattunge däremot styr i mycket hög grad den inre föreställningen mot just denna specifika katt. Om bildens syfte är att fungera som en ersättning för det skrivna ordet "katt" i dess generella betydelse vållar den högikoniska bilden problem genom dess tydliga konkreta anknytning. För att komma till det mer generella begreppet katt krävs att man bortser från den specifika och individuella information som bilden ger. Det är en abstraktionsprocess som ofta ger särskilda svårigheter om man har en utvecklingsstörning. Om bilden däremot är avsedd att föra tanken till just denna katt, eller ge en detaljerad beskrivning av hur katten ser ut, utgör den högikoniska bilden, speciellt fotografiet, det naturliga alternativet.

Högikonisk kattbild.

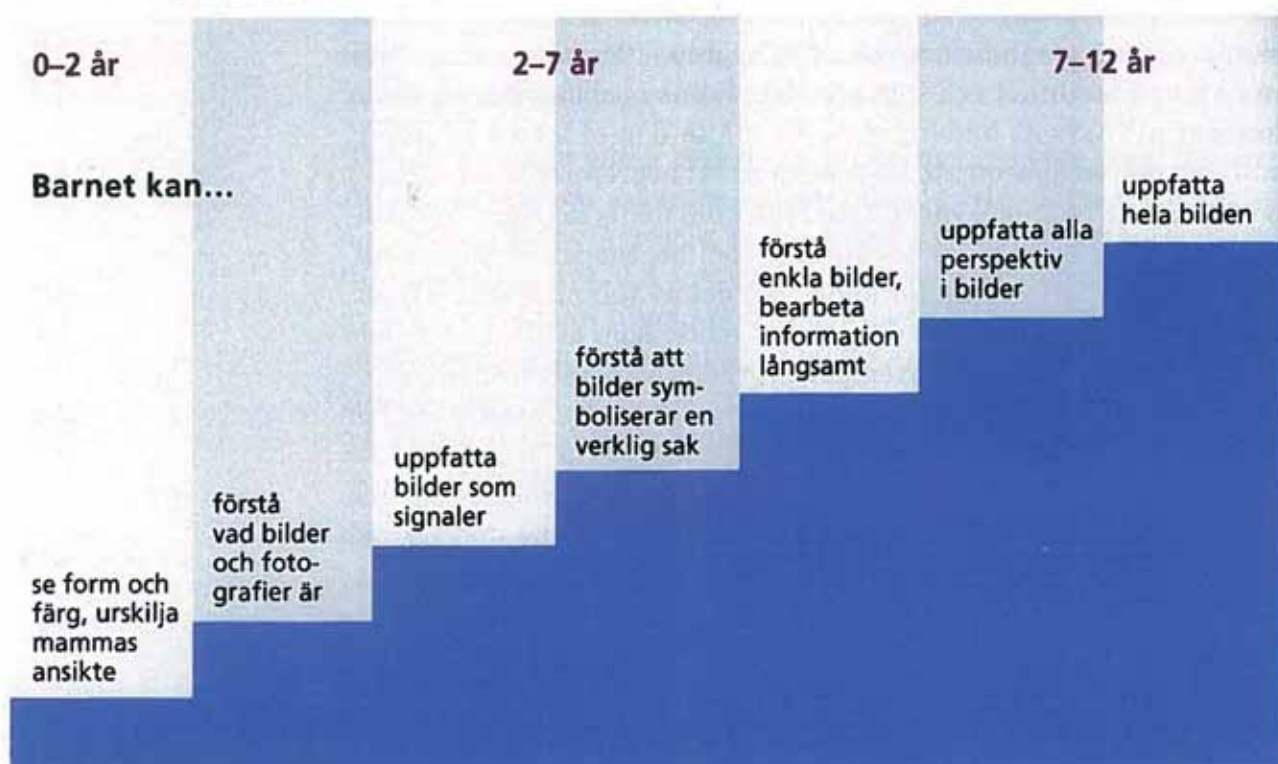
Lågikoniska bilder är mer abstrakta än högikoniska. Den som skapat bilden har abstraherat de mest karaktäristiska dragen ur motivet. Detta innebär inte automatiskt att personer med begränsad abstraktionsförmåga därmed har lättare att tolka högikoniska bilder än lågikoniska. Tvärtom kan en mer abstrakt bild vara mer lättolkad än en konkret, genom att betraktaren kan utnyttja den abstraktionsprocess som skaparen av bilden utfört och därmed få stöd i att bortse från oväsentliga och irrelevanta detaljer. Erfarenheterna från användning av bildsymbolsystem, som exempelvis Pictogram, visar att personer med utvecklingsstörning sällan har problem med den typ av abstraktion som rör bildens yttre egenskaper, dess form. Svårigheterna rör framförallt abstraktionsnivån i bildens innehåll, dvs. de begrepp som bilden är avsedd att referera till.

Bilder används och tolkas alltid i en specifik situation. Bilden får sin mening och betydelse genom att den sätts in i tolkarens kunskaps- och erfarenhetsbas, dvs. den begreppsstruktur som är lagrad i långtidsminnet och som ges olika fokus i arbetsminnet. Detta innebär att oavsett bildens yttre form kan den ej tolkas på avsett sätt, om den är avsedd att representera ett begrepp som inte finns i betraktarens begreppsvärld. Inte heller om fokus för uppmärksamheten ligger på annat än det område som begreppen anknyter till. Bildens yttre form är därför endast en del av tolkningsunderlaget. Den yttre formen bestäms dels av det motiv som avbildas och dels av avbildningssättet, som exempelvis graden av detaljrikedom. *Tolkningen underlättas i regel om det finns en överensstämmelse mellan abstraktionsnivån i bildernas form och de begrepp de är avsedda att representera.* En viktig faktor för bildtolkning är därmed också den information som finns tillgänglig, utöver bilden, som stöd för det sammanhang i vilket den skall tolkas.

Utveckling av bildtolkningsförmåga

Att tolka bilder är en komplicerad process och utvecklingen av denna förmåga är en viktig del i den intellektuella utvecklingen. Det första steget i normal utveckling, kommer i regel någon gång i början av det andra levnadsåret då barn börjar bli intresserade av enkla bilder på konkreta föremål. Det är det första tecknet på att barnet börjar behärska användningen av yttre representationer, dvs. att förstå att ett föremål kan hänvisa till något annat än sig själv. Detta kommer utvecklingsmässigt något efter en annan viktig milstolpe i utvecklingen, den när barnet förstår att det finns föremål som existerar även när de inte finns inom räckhåll för sinnena. Barnet får alltså förmåga att använda sig av inre representationer. Utvecklingen fortgår sedan under en ganska lång tid med en ökande förmåga att tolka alltmer sammansatta och komplicerade bilder. Längst tid tar utvecklingen att utnyttja de element i den platta bildytan som ligger till grund för upplevelse av djup och perspektiv i bilden. Denna förmåga är inte helt färdigutvecklad förrän en bit upp i skollåldern.

Utvecklingstrappan

Idén till utvecklingstrappan är hämtad från boken *Från sak till bild*, SIH (1999) med tillstånd från författarna och Specialpedagogiska Institutet.

Visuella symbolsystem

En stor grupp personer med måttlig utvecklingsstörning har ett tal-språk, men saknar, eller har mycket begränsad förmåga att använda sig av det skrivna språket. De flesta lär sig dock att känna igen och använda sig av ett antal skrivna ord som "blockord". De olika bokstavskombinationerna känns igen som helheter, "ordbilder", utan att bokstäverna läses ihop på vanligt sätt. Det antal ord man hantearar på detta sätt blir givetvis starkt begränsat. Det är dock inte ovanligt att man kan använda sig av några tiotal ord på detta sätt.

Om man istället för sådana "ordbilder" ger de icke läsande tillgång till en uppsättning symboler, där det finns ett bildmässigt samband mellan symbolen och det ord den står för, ger man möjligheter till ett avsevärt större visuellt ordförråd. Visuella symbolsystem är utformade för att ge ett sådant stöd. Bilderna används alltså i detta sammanhang som ett hjälpmedel inom det verbala språkets ram. De är utformade för att ge användaren ökade möjligheter att använda sig av sambanden mellan det talade och det skrivna språket, för att användaren optimalt ska kunna använda sin verbala, språkliga förmåga som verktyg för tänkande och kommunikation. Bildens avbildande funktion används här enbart för att underlätta för

användaren att lära sig sambanden mellan respektive symbol och vad den refererar till och för att skilja de olika symbolerna från varandra. I detta sammanhang fungerar varje bild enbart som en ersättning för ett ord skrivet med bokstäver, inte som en avbildning av verkligheten. Av detta skäl använder man sig av enkla, stiliserade bilder där endast de viktiga särskiljande dragen finns med.

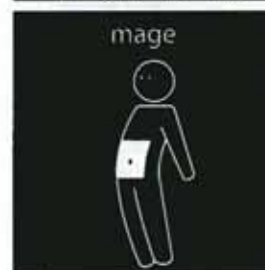
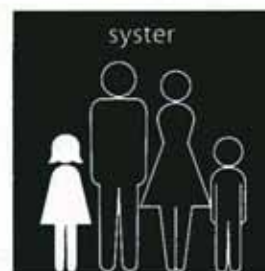
I visuella symbolsystem representerar varje bild alltså ett specifikt ord. Vårt språk innehåller många abstrakta ord som inte har någon direkt motsvarighet i form av föremål eller situationer som kan avbildas. Andelen sådana abstrakta ord är stor även i ordförrådet hos personer med utvecklingsstörning. När man första gången ser en bild ur ett sådant symbolsystem är det oftast svårt, eller omöjligt att gissa sig till vilket/vilka ord den står för. Det medför att sambanden mellan bild och ord måste läras in på samma sätt som man lär sig nya talade ord. Och i likhet med vad som gäller för det talade språket är det just denna inlärd kunskap i vad de olika symbolerna står för som ger dem förutsättningar att fungera som ett kommunikationsmedel mellan människor.

När bilder skapas i ett symbolsystem strävar man därför inte efter att uppnå en hög transparens eller gissbarhet eftersom detta ej är möjligt för flertalet av orden. Bilderna utformas så att de så effektivt som möjligt underlättar inläring. Detta försöker man uppnå på flera sätt. Dels genom att utforma bilderna så att de är lätta att skilja från varandra och dels genom att motiv väljs på ett sådant sätt att sambandet med det ord som avses är lätt att förstå och komma ihåg, när man fått det beskrivet en gång. En annan faktor som underlättar inläringen är om det i symbolsystemet finns konsekventa principer för hur bilderna utformas. Det kan t.ex. vara att de viktigaste elementen för varje bild markeras på något särskilt sätt.

Val av bild

Hur en bild tolkas påverkas av många faktorer. Förutom av dess motiv och avbildningssätt påverkas tolkningen av vem som tolkar bilden och i vilken situation den tolkas. När man väljer bild är det därför viktigt att man försöker ta hänsyn till alla dessa faktorer om man så långt möjligt vill försäkra sig om att bilden kommer att tolkas på det sätt man tänkt sig.

När bilder väljs för att fungera som ett begåvningsstöd för personer med utvecklingsstörning är det viktigt att man gör klart för sig hur bilden är tänkt att fungera.

Det som bilden avser markeras ifyllt, konturer ger sammanhanget.

Alla rum har en rektangulär ram, byggnader en ram med takås.

Är dess huvudsakliga funktion att

- ☐ ge en realistisk bild av någonting i omvärlden?
- ☐ fungera som en ersättning för ett skrivet ord?
- ☐ ge ett stöd för någon form av abstrakt samband?

För personer som behärskar skriftspråket används bilder oftast som ett komplement till text. Exempelvis som ett foto i en dagstidning av någon händelse som inträffat eller som en teckning av ett föremål i en faktabok. Bilder utan kompletterande information, t.ex. en förklarande bildtext är oftast svårtolkade. Enbart bilder ger sällan tillräcklig information om det sammanhang de skall sättas in i för att få det informativa värde man avsett.

Bildstöd i olika former används framförallt för personer som inte har förmåga att använda sig av skriven text som informationskälla och kommunikationsmedel. En viktig del av metodiken är därför att ge förutsättningar för användning av visuella bildsystem som en ersättning för det skrivna språket. Bilden i ett sådant symbolsystem används i en språklig funktion, inte som ett medel för att dokumentera verkligheten. Det är viktigt att man är medveten om denna distinktion mellan områden som ställer helt skilda krav på bildens form och innehåll. Det är också viktigt att inse att personer med utvecklingsstörning har behov av båda dessa typer av bilder, både som verklighetsbeskrivning och som språk.

I vårt vardagliga språk använder vi många hundra, kanske tusentals olika ord. De kan alla uttryckas i skriftspråket med olika kombinationer av endast 28 bokstäver. Om man istället för bokstäver använder sig av bilder i ett symbolsystem, där varje bild står för ett ord, har man ett betydligt större antal än 28 olika symboler att hantera. Antalet bilder i ett symbolsystem brukar variera från ca ett tusen upp till flera tusen.

För att behärska ett sådant symbolsystem krävs att man lär sig vilka ord de olika bilderna står för. Man måste också ha överblick över systemet, så att man känner till vilka "ord" som finns och kan hitta dem man behöver, när man exempelvis skall skriva sin inköpslista. När man introducerar ett symbolsystem för en person är det nödvändigt att man stödjer inläringen genom att börja med ett mindre ordförråd. Man väljer då ord som personen är mest motiverad att använda och antalet utökas därefter successivt efter behov. En viktig del av ett symbolsystem är de principer efter vilka bilderna är framställda. Dessa principer bidrar på ett avgörande sätt till personens möjligheter att behärska ett gradvis ökande ordförråd. En konsekvens av detta är att man bör undvika att blanda bilder från olika symbolsystem.

Däremot är det naturligt och eftersträvansvärt att man använder sig av både symbolbilder och fotografiska bilder. Ibland förekommer det att man enbart använder sig av den ena av dessa typer, vilket förhindrar möjligheten för användaren att utnyttja fördelarna med det samspel mellan text och bild som oftast finns i olika informationskällor. Att förse fotografier med förklarande bildtext i form av exempelvis Pictogrambilder är ett exempel på ett sådant samspel.

Fotografier kan vara lätta att tolka utan ytterligare information, om man är väl förtrogen med motivet, eller om man själv varit med vid fotograferingstillfället. Det är stor skillnad mellan att titta på sina egna semesterbilder och andras. Spridningen av den digitala fototekniken har bidragit till att många utvecklingsstörda personer med hjälp av personal eller föräldrar ibland har tillgång till stora mängder fotografier från sin närmiljö. Bilderna används som dokumentation, minnesstöd och som kommunikationsmedel. Man bör vara medveten om att sådana "personnära" bilder utan tilläggsinformation sällan kan fungera som ett kommunikationsmedel med människor utanför den personliga kretsen. Grunden för ett språk som kommunikationsmedel är hur symbolerna används och hur de tolkas. Det är också mycket svårt att skapa någon form av systematik i ett sådant fotografiskt material.

När man arbetar med den metodik som *bildstöd* innebär krävs anpassningar i olika grad utifrån den enskilda personens behov och situation. Det är viktigt att dessa individuella anpassningar formas utifrån ett perspektiv av ökat samhällsdeltagande och förbättrade möjligheter till kontakter utanför den närmaste kretsen. Nedsatta intellektuella funktioner medför i olika grad begränsningar i det sociala kontaktnätet. En individualisering utan detta perspektiv kan lätt leda till att denna isolering ytterligare ökas.

Med hjälp av vår begåvning bygger vi upp en begreppsvärld med vars hjälp vi tolkar sinnesintryck. Verkligheten görs överskådlig och begriplig med hjälp av den verklighetsbild vi skapar i vårt tänkande. Man kan därför beskriva begåvning som en aktivitet där vi tar

emot, bearbetar, lagrar och producerar information. Vi gör vår världsbild överskådlig genom att strukturera den i olika kategorier.

EXEMPEL på användning av BILDSTÖD

KVALITET

Vi skiljer på föremål och företeelser genom deras form och funktion, dess *kvalitet* som svarar på frågan *vad?*, *hurdant?* och *vem?*

KVANTITET

Föremålens *kvantitet*, dvs. storlek och antal, ger svaret på frågan *hur mycket?* och *hur många?*

RUM

Förhållanden mellan föremål och platser kategoriseras i en rumslig dimension och svarar på frågan *var?* och *varthän?*

TID

Vi kategoriserar förhållanden mellan händelser i en tidsdimension, som svarar på frågan *när?* och *hur lång tid?*

ORSAK/VERKAN

En annan kategori är *orsaksdimensionen* som svar på frågan *varför?*

De olika praktiska exempel på användning av bildstöd som ges på följande sidor har så långt som möjligt kategoriserats efter denna indelning.

Här visar vi exempel på bildstöd utifrån vad som är svårt i vardagen för personer med utvecklingsstörning. Vi försöker använda funktionsperspektivet som beskrivs ovan istället för ett mer traditionellt ADL-perspektiv på aktiviteten i sig, eftersom vi uppfattar det lärorikt att analysera behoven på så sätt.

För att kompensera begåvningsnedsättning finns idag få generella hjälpmedel eller lösningar. Det behövs ofta olika hjälpmedel eller lösningar i olika situationer, s.k. situationsbundna hjälpmedel. Den enskilde brukaren behöver därför många och olika hjälpmedel.

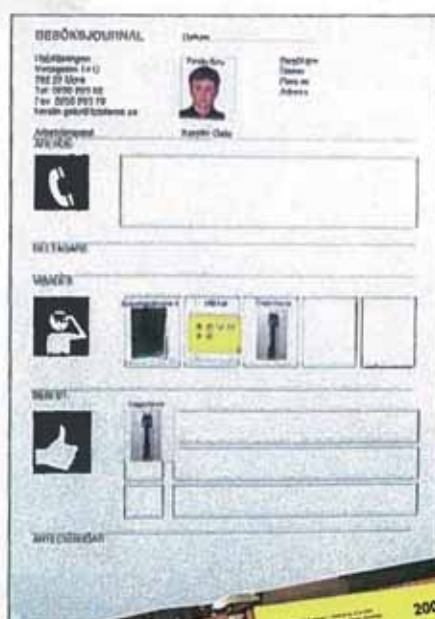
KVALITET

Kvalitetsaspekten svarar på frågorna *vad?*, *hur* dant? och *vem*? Hit hör även frågor om vad som ska hända, vad man har att välja på och vad som behövs. För att man ska kunna hantera skillnader, kunna sortera saker och veta vad man ska göra med olika saker kan man behöva bildstöd.

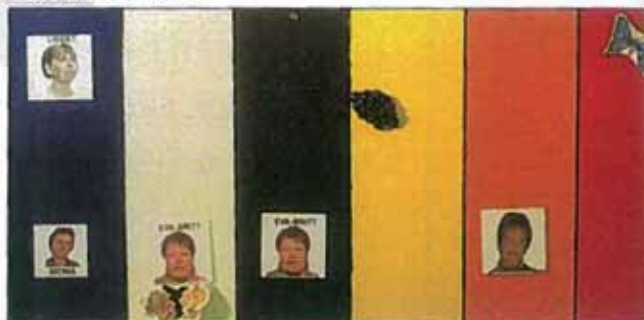
Användaren kan hämta information om vad som ska hända i sin almanacka eller i t.ex. ett "kommunalt fritidsblad". Bildstöd kan öka förståelsen:

- i brev och meddelanden
- på blanketter från myndigheter, t.ex. besöksjournaler och kallelser
- vid sortering av kläder och sopor, att välja kläder efter väderlek osv. Programmet Håll Koll innehåller Väder, där man kan se vad som är lämpligt att ta på sig vid olika slags väder
- på förpackningar så att även den icke läskunnige kan förstå vad de innehåller.

Besöksjournaler, kallelser och andra blanketter bör kunna bildstöddas.

Personalschema

Bildbrev

Almanacka, typ Filofax ger gott om plats för bilder/symboler.

Fritidsblad. All information bör kunna göras förståelig för icke läsande.

Sortering av kläder som ska tvättas underlättas genom bilder och färger.

Bildmärkta förpackningar hjälper till att välja rätt produkt.

Uppmärkning av maten i frysen visar vilken mat man ska äta på vilken dag.

Det är lättare att både hitta och sortera i en upp- märkt byrå.

Sopsortering

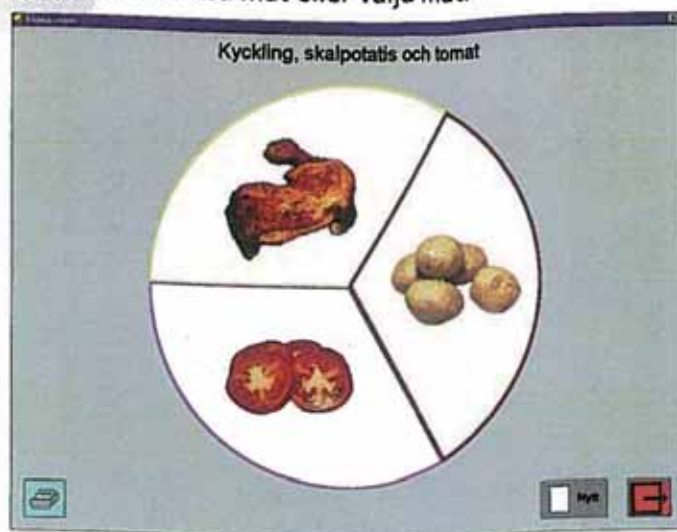

Att hitta bland alla bilder kan underlättas av ett bildregister.

BEARBETA information om kvalitet

Bearbeta information om kvalitet handlar mycket om att underlätta val.
Bilder kan förklara olika alternativ om man inte kan läsa.

Bildmatsedeln, ett program som hjälper till att visa mat eller välja mat.

Val till Lucia-tåg.

ICA-bilder kartotek. En hjälp att välja och hitta rätt varor för inköp.

Det kan vara viktigt att kunna lagra information om den egna personen eller om överenskommelser och händelser som är viktiga. I kontakt med myndigheter ska personer med funktionshinder få besöksprotokoll och minnesanteckningar som de förstår, för att kunna minnas och bearbeta informationen.

Bildarkiv. Bilder på personens viktigaste anhöriga, assistenter m.fl. är bra att ha lättåtkomligt.

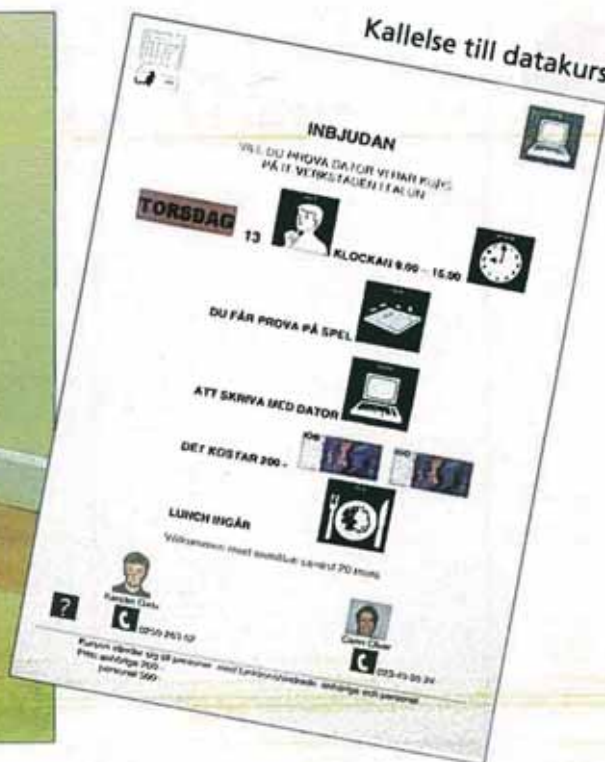
Storlekscort. Ett kort med de egna måtten tillgängligt i plånboken underlättar, när man ska handla kläder.

Packlista. Vad ska med till badhuset?

Kallelse till datakurs.

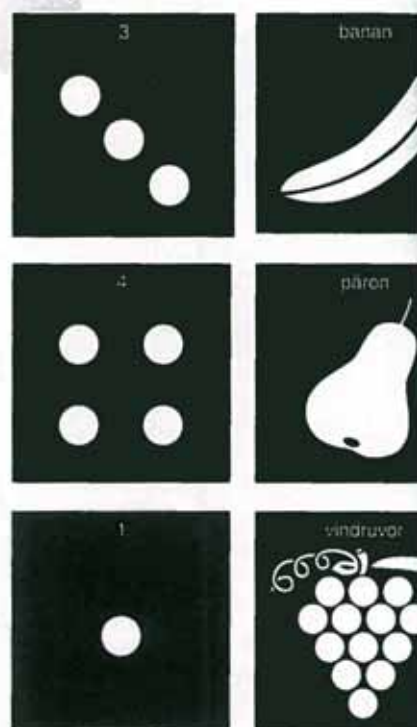
PRODUCERA information om kvalitet

Att producera en egen inköpslista, önskelista eller beskrivning är möjligt med hjälp av bilder och symboler. Bilder kan användas som stöd för att få ihop en helhet av mycket information t.ex. om man ska beskriva en verksamhet. Att själv skriva dagbok ger möjlighet att både minnas och skapa ett förhandlingsunderlag för att visa vad man vill och inte vill göra igen. Datorn är ett mycket viktigt arbetsredskap för att självständigt producera individuellt anpassad bildinformation.

Önskelista

Inköpslista

Program
Bildfabrik
användni

KVANTITET

Kvantitet svarar på frågorna *hur mycket?* och *hur många?* Bildstöd har använts länge inom daglig verksamhet för att klara räkneuppgifter. Att hantera pengar är svårt men viktigt för personer med nedsatt begåvning. Det finns få hjälpmedel som kompenserar inom detta område.

Information om mängder går att göra mer konkret genom att visualisera.

I Bildsparboken ser Håkan hur mycket pengar han behöver spara för att kunna köpa en dator.

I inbjudan till och kurs visar bildsymbol hur mycket det kostar.

Med färgade mått i rätt a i receptet ka ett av de små momenten i bakning kon penseras.

På kaffebryggarens vattenbehållare sitter färgmarkeringar som matchas mot det färgmarkerade måttet.

Räkнемallar kan ge stöd för att duka till rätt antal personer.

Arbetsmall för räkning i paketeringsarbete.

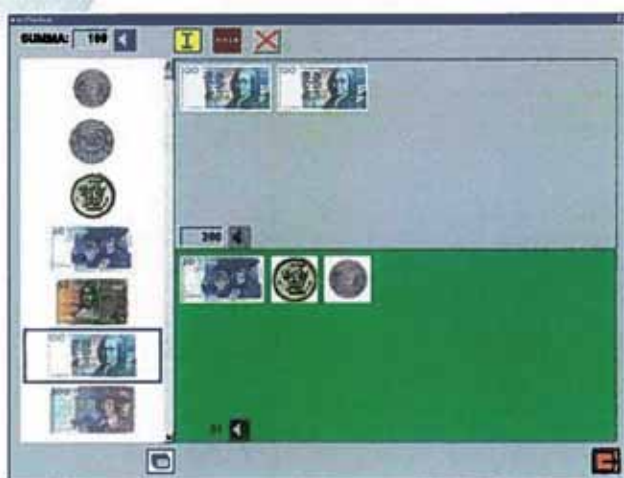

Bildtimern visar bl.a. hur länge tvättmaskinen ska arbeta eller hur länge sockerkakan ska stå i ugnen.

Bilder på konkret antal, referensmängder och symboler kan underlätta bearbetning om kvantitet.

Dataprogrammet Min Plånbok.

När programmet fått information om vad varan/ varorna kostar kan det ge svar på om pengarna räcker, vad man ska betala med och vad man får tillbaka.

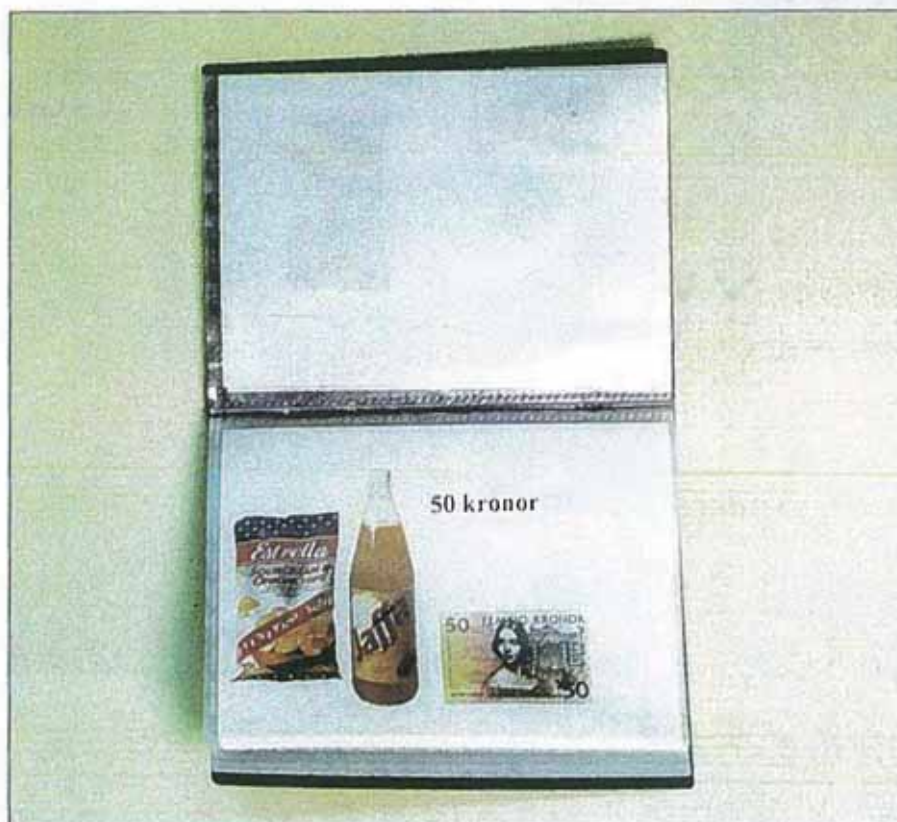

Med hjälp av Mätaren Pengar kan man skaffa sig information om att pengarna räcker. Varor kan bytas ut och man kan prova olika alternativ. Mätaren fungerar även som minnesstöd och man kan visa för anhörig att pengarna räcker till ett in

Dukningsmall. Bilder på porslin och bestick hjälper till att hålla räkningen på hur mycket som ska sättas fram.

Genom att presentera olika mängder med bildsymboler ges minnesstöd och därmed kan personen bli mer självständig i sina aktiviteter.

Med Ekonomilathunden kan man se hur mycket pengar man behöver ta med för att gå på bio, badhus, dans eller göra inköp.

Bildbudget

PRODUCERA information om kvantitet

KVANTITET

Speciellt anpassade ekonomihanteringsprogram kan vara exempel på hur produktion av information kan underlättas.

Kassaprogram

Flexilager är ett lagerhanteringsprogram som är helt och hållet baserat på bilder.

Med hjälp av bildsymboler på telefonen kan personen själv ringa de viktigaste numren.

RUM

Att orientera sig i rummet, att svara på frågan var? och varthän? kan vara svårt för personer med begåvningshandikapp. Information om var och varthän kan stödjas av bilder på samma sätt som man dagligen stödjer dessa frågor med text. Det är inte minst viktigt att man i offentlig miljö uppmärksammar tillgänglighet via aktivt miljöarbete och handikappolicy.

SJ

182 **Resqentrum - Loggerhull**

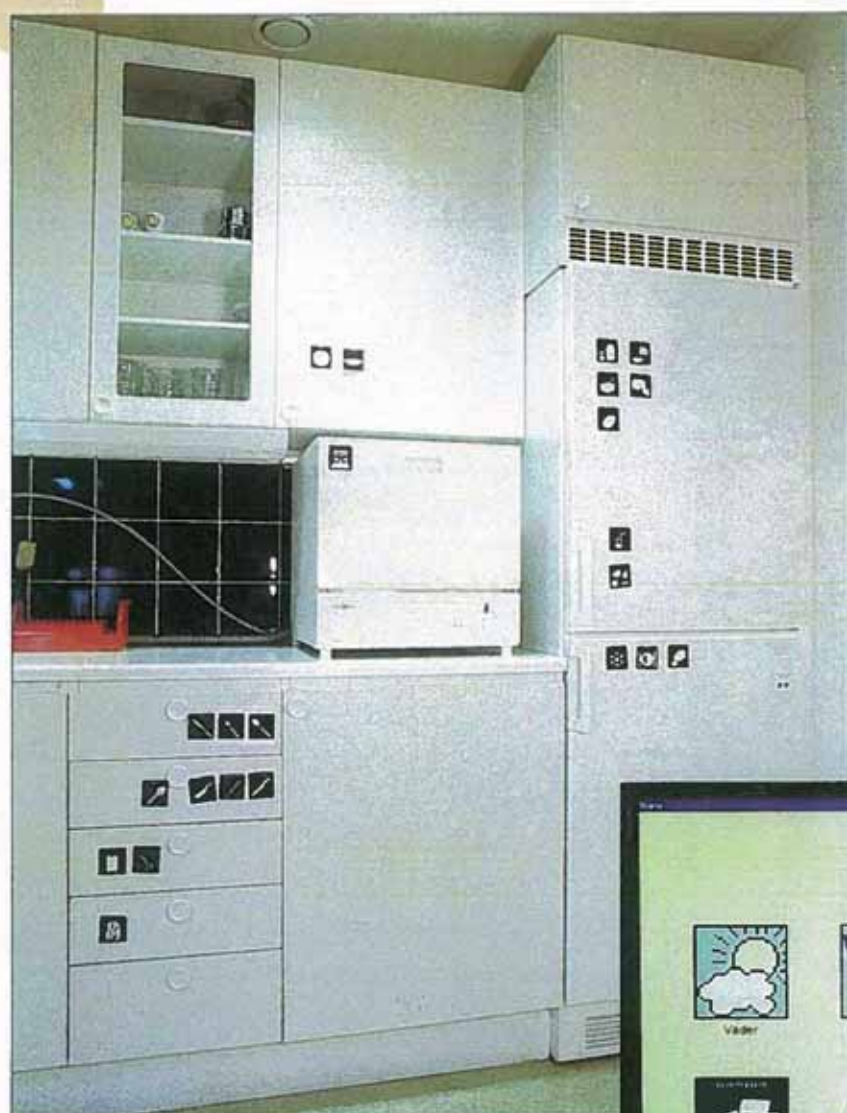
182 *Loggierhult - Hiesecentrum*
(Opuntia - Niveletops torq)

For more information: ballings@mathnet.nl or 020-674-1107
 Website: mathnet.nl

[illegible][illegible][illegible]

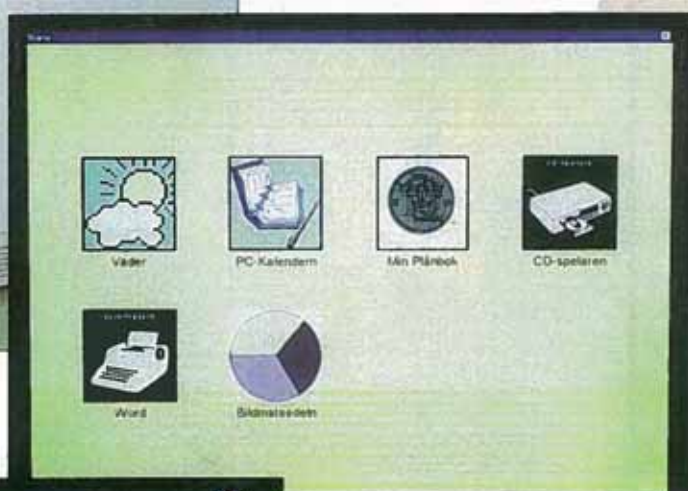
Busstidtabell. De som inte kan läsa kan få stöd av bilder för att se vart man kan åka.

Bilder kan användas för att hitta
i skåp och lådor både hemma och på arbetet.

Hiss

Starta, ett förenklat skrivbordsprogram. Bildsymboler på datorns skrivbord och på hemsidor kan ersätta texten och förenkla informationen som visar var saker finns.

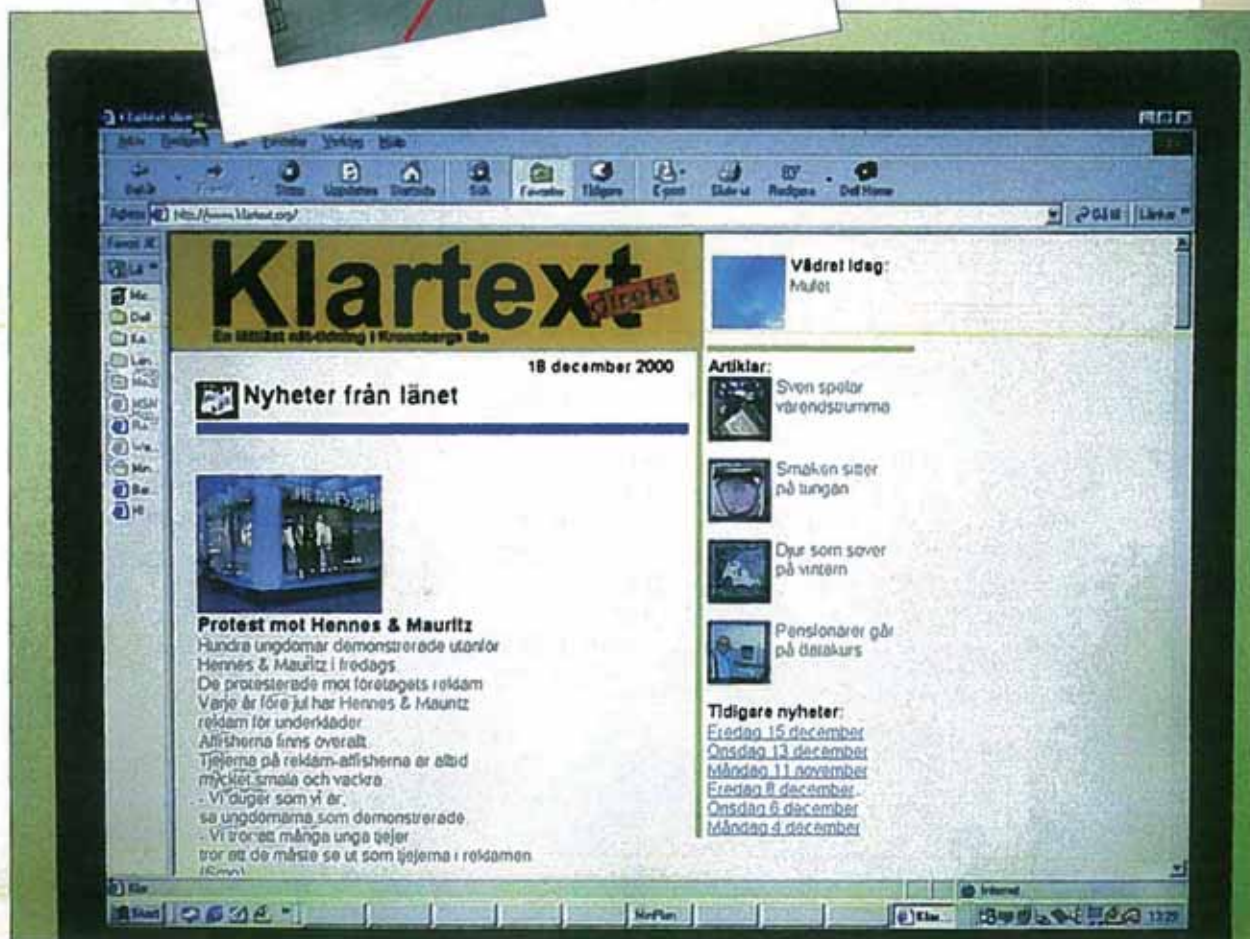
Resurscentret
Kråkans Hemsida.
Under bildsymbolerna finns information som rör varje område.

Bildstöd kan användas för att bearbeta rumslik information när man gör, pratar om och lär sig vägbeskrivningar.

Vägbeskrivning till
resurscentret Klara Mera.

Tidningen Klartext
hemsida. Bildsymbol
används som stöd för
navigera på hemsida

Det är viktigt att själv kunna hantera lagrad information om var olika saker, människor och meddelanden finns. Det är grundläggande att bildstödet finns lätt tillgängligt för att personer som inte kan läsa självständigt ska kunna hantera information.

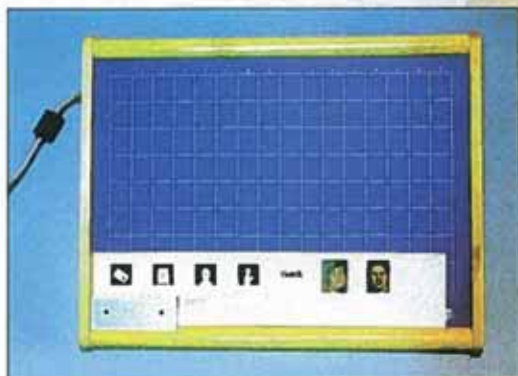
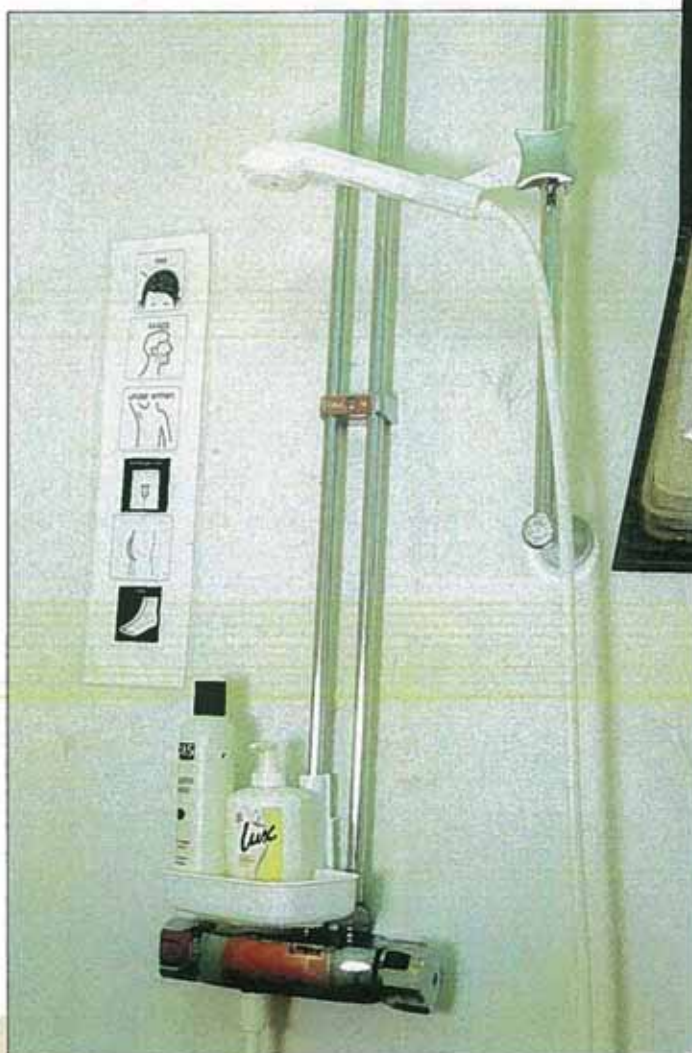

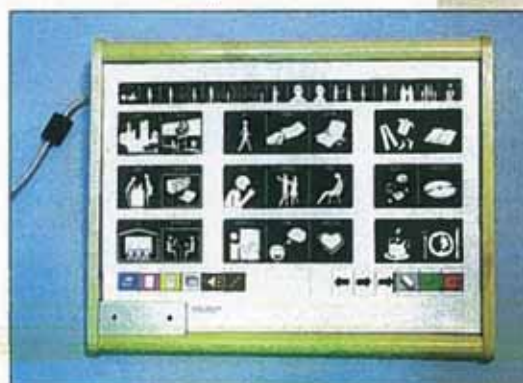
Bild-mail-lista. Att skicka bild- eller röstmail och ha sin adresslista på Flexiboard kan göra det möjligt att i likhet med icke funktionshindrade självständigt kunna kommunicera "om vad man vill, med vem man vill, när man vill....".

En bildmärkt telefonbok kan ligga vid telefonen.

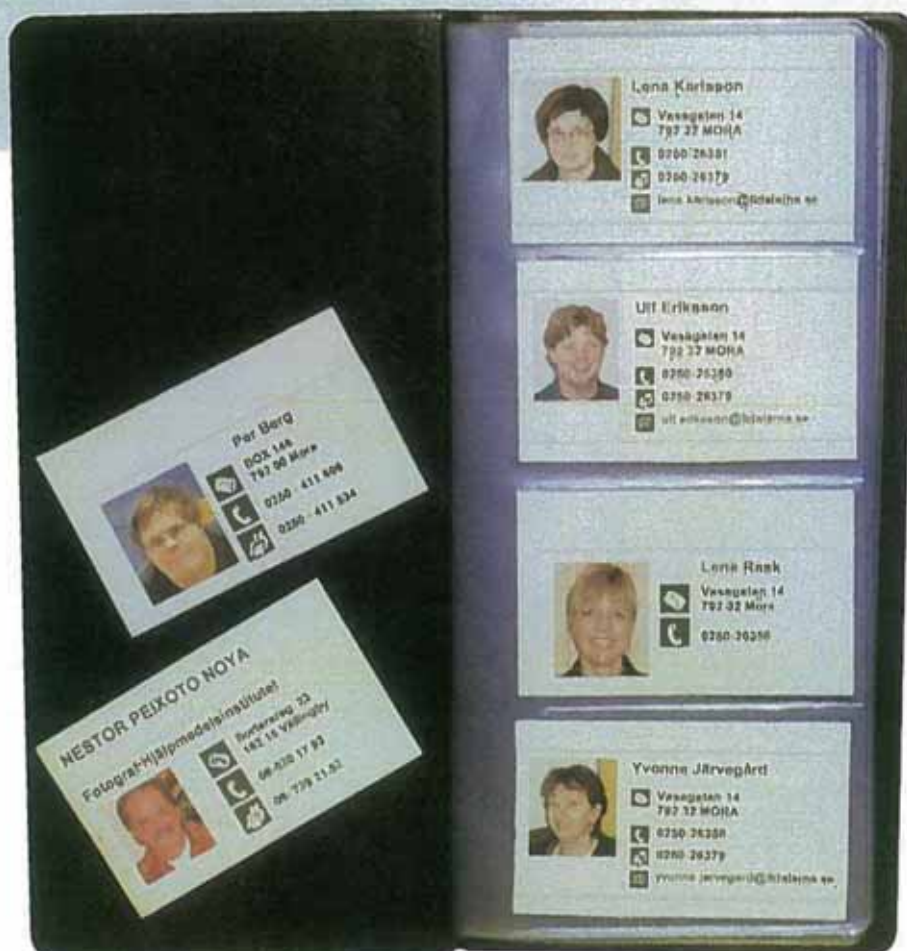

Tvätta-sig-schema. Personer med begåvningsnedsättning kan ha problem med att veta var på kroppen/i vilken ordning man ska tvätta sig. Ett kroppsschema kan vara till stöd för att klara sig bättre själv. När det gäller personlig hygien finns risk för integritetskränkning och värdet för individen att bli självständig i dessa situationer är betydande.

I datorprogrammen Flexiword, Rita och Skriva av kan dokument sparas automatiskt. De kan sedan öppnas igen, med hjälp av bildikoner på Flexiboardöverläggen.

Man kan t.ex. fotografera och använda bilderna som stöd för information om var man har varit. Fotografierna måste då finnas tillgängliga om man ska berätta, skriva brev eller visa någon var man har varit. Istället för fotografier kan man använda vykort.

Med Bildvisitkortet kan personen ge information om var han/hon bor eller var någon annan bor eller träffas.

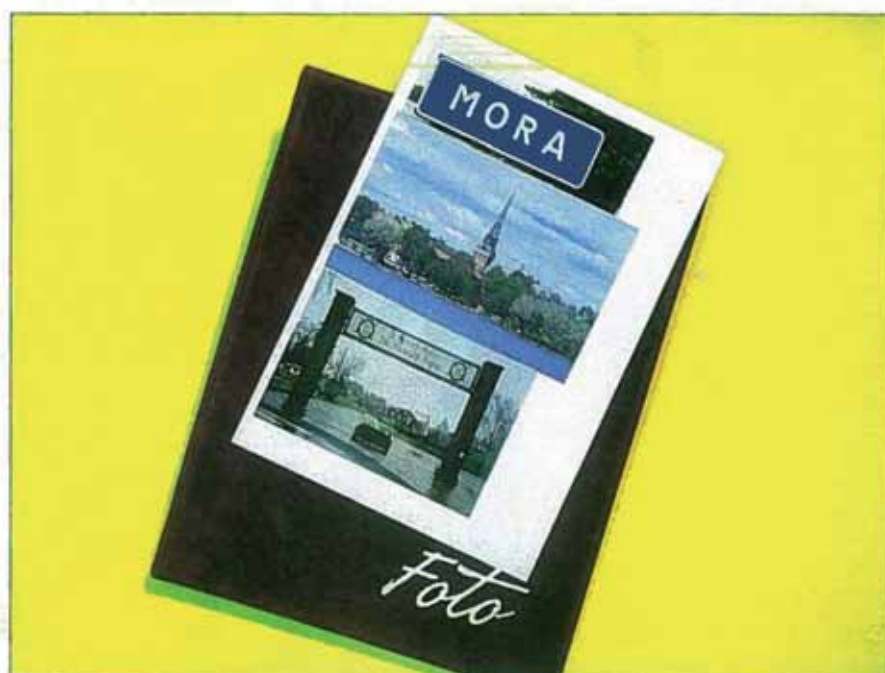
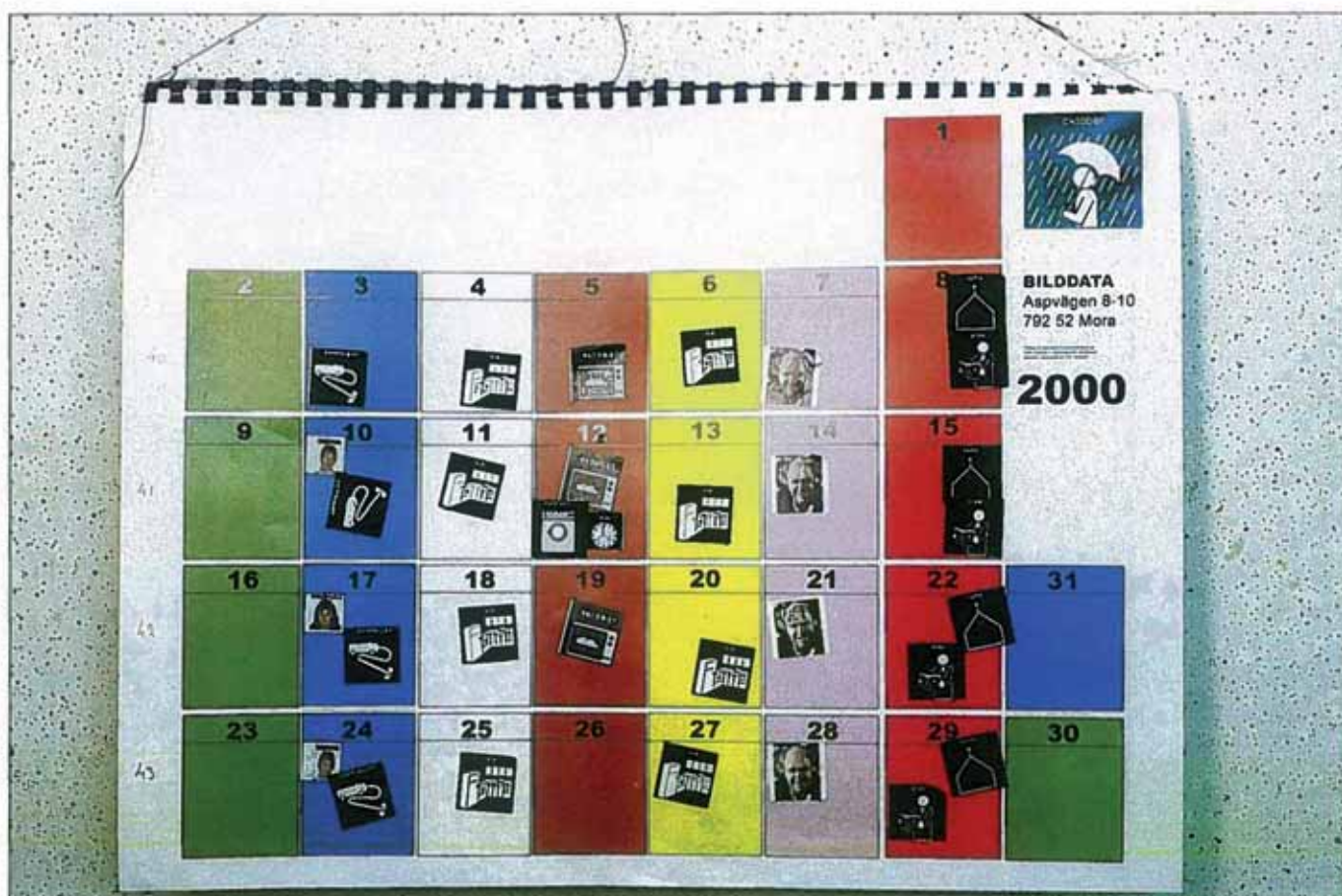

Foto på vägs skylt från en resa.

TID

Tidsbegrepp är abstrakta och svarar på frågan *när*? När vi beskriver tid och relationer mellan olika tider, innebär detta ofta svårigheter för personer med nedsatt begåvning. Det behövs mycket stöd för att åskådliggöra tiden på ett konkret sätt.

För att underlätta att ta emot information om tid kan bilder stå för händelser i tiden eller representera tidsmängder. Bilder kan användas på klockor, almanackor och scheman. Det finns bildsymboler som symboliserar månader, årstider och speciella helger. För att särskilja veckodagarna används färger.

Väggkalmanacka

För att lättare kunna bearbeta information om tid kan tidsmängder eller tidpunkter åskådliggöras grafiskt. Sådana exempel är punkterna i Kvarturet, färger för veckans olika dagar, eller månadssymboler.

För att kunna ha ett inflytande över sin tid krävs att man kan bearbeta information om tid, vilket förutsätter att man har redskap för att kunna hantera begreppen. Min Plan som ingår i dataprogrammet Håll-Koll ger information om dagens och veckans aktiviteter, vilken tid aktiviteten börjar och hur länge den pågår. Programmet kan ge stöd för att planera in och/eller välja bort aktiviteter. Underlag i form av olika aktiviteter och tider skrivs in av anhöriga och/eller personal. Informationen kan visas med bildsymboler.

Kvarturet är ett hjälpmedel som gör att brukaren kan använda en bild för att få svar på hur lång tid det är kvar till en viss händelse. Tiden visas med hjälp av fyllda punkter, en för varje kvart.

Mätaren Tid gör det möjligt för brukaren att själv laborera med olika tidsmängder/aktiviteter för att förstå hur lång tid olika aktiviteter tar och hur mycket man hinner på en given tid.

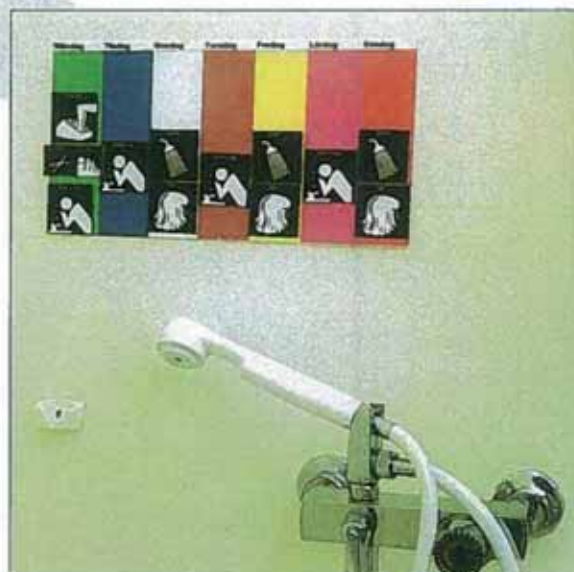

Tidmätaren mäter enligt "kvartursprincipen", där varje kvart fyller en fyrkant tills aktiviteten är klar.

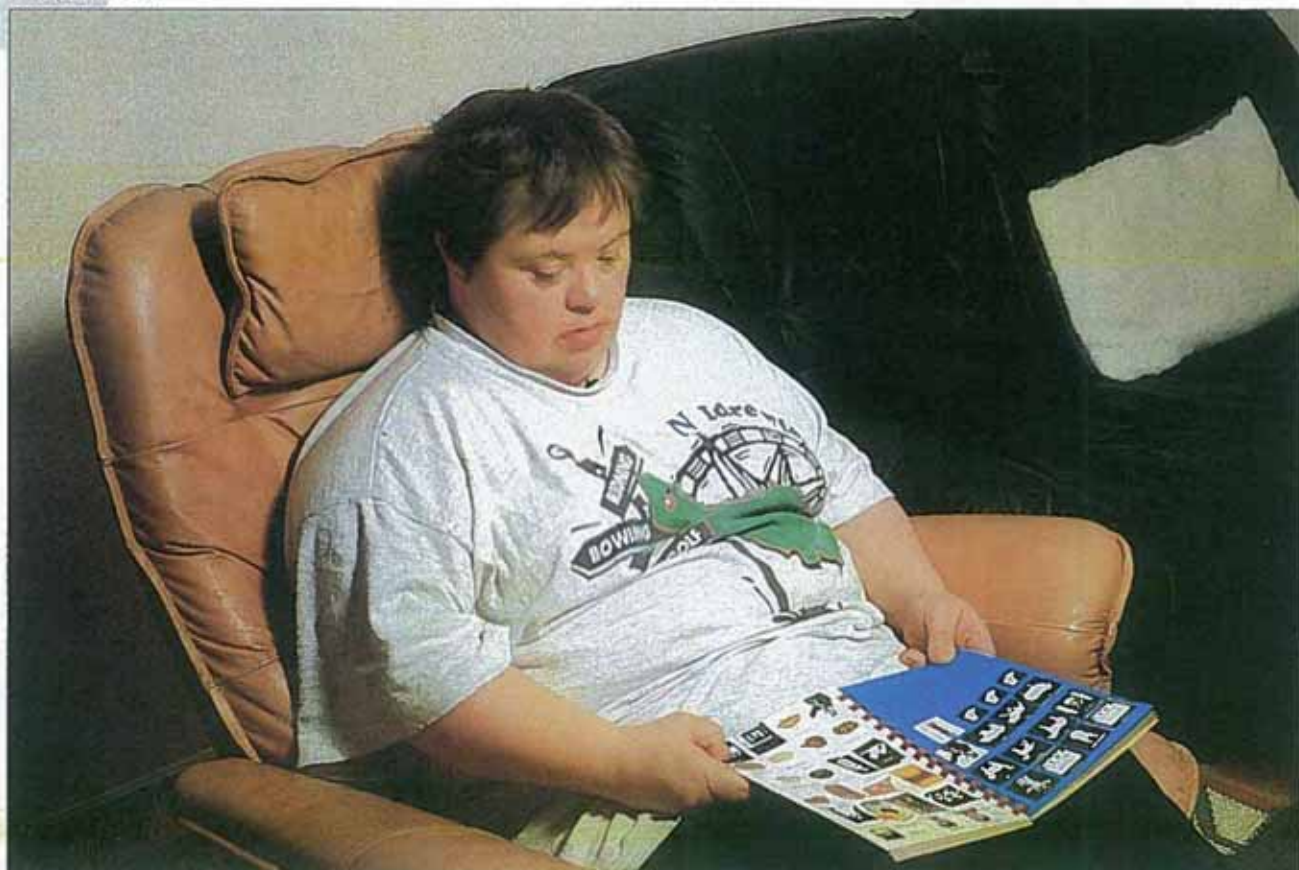
För att återge tidsangivelser för en händelse, så att andra förstår, behöver man kunna lagra information om tid. Innehållet i almanackor skrivet med bilder är ett viktigt underlag som minnesstöd, när man vill berätta om något man varit med om. Flera brukare använder gamla almanackor/månadsböcker för att uttrycka "det vill jag göra igen" och har då fått ett redskap att kunna påverka.

Med ett veckoschema kan personen själv komma ihåg när det är dags att duscha, tvätta håret och byta till rena kläder.

Årsbok

Månadsbok

En person som inte kan använda text, kan producera information om tid genom att använda bildstöd för att tala om när något ska hända eller har hänt.

Hej Annika

Välkommen till midsommarfest

19 juni

FREDAG

Klockan 1400

Hemma hos mig

Hälsningar Göran

Skapad med TID 1.0

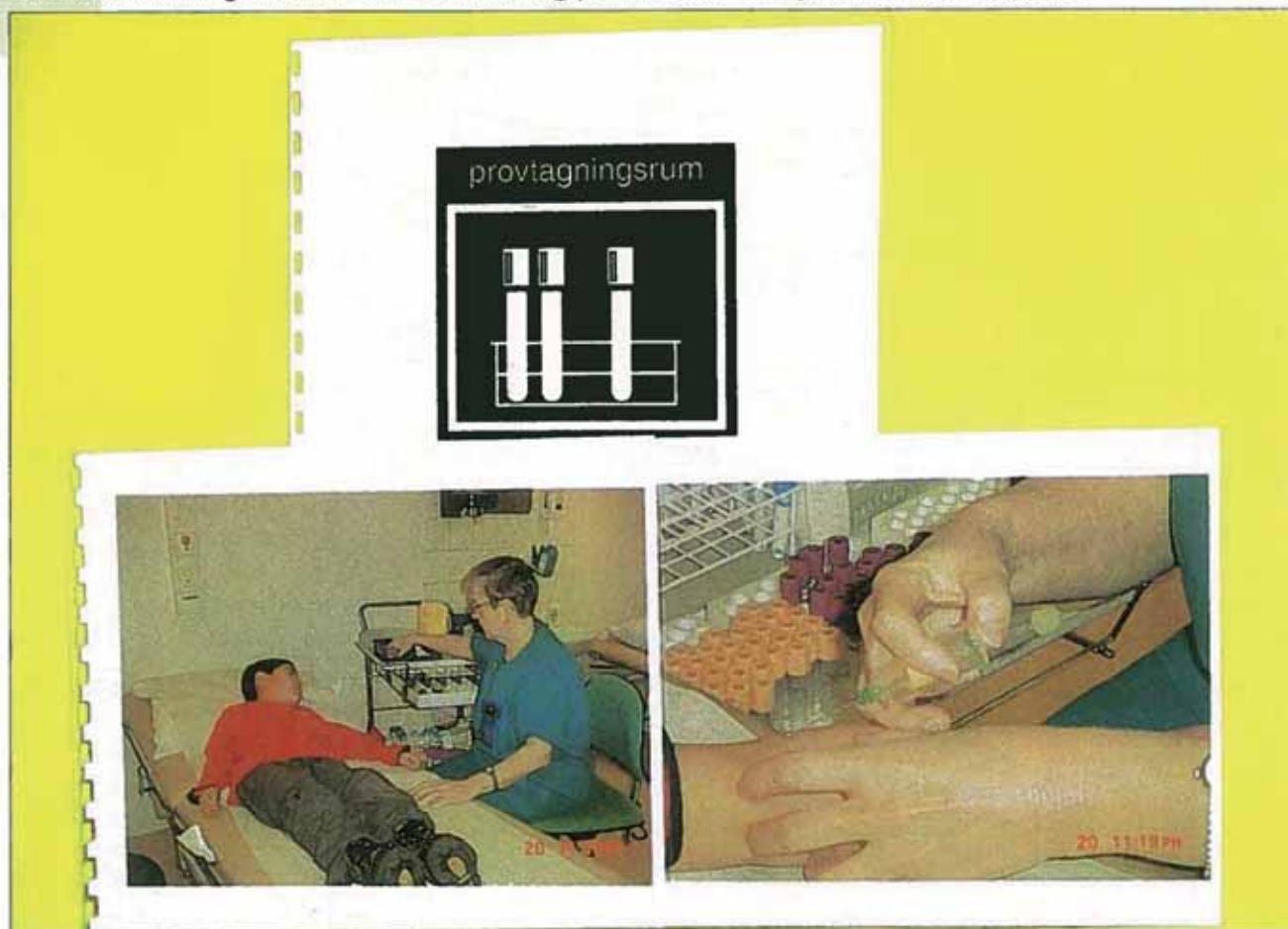

Inbjudan till fest.

ORSAK/VERKAN

Orsak/verkan svarar på frågan *varför*? Bilder kan förstärka, förenkla och förtydliga ett händelseförlopp. Bildstöd kan stötta sociala berättelser för att förklara orsakssammanhang i situationer människor emellan. Bildstöd kan visa på konsekvenser utifrån handlingar och beslut. Inom området orsak/verkan är det mycket som behöver förenklas och förtydligas.

En bildbeskrivning över hur en undersökning på vårdcentralen går till kan ge trygghet.

Avtal

 Annika.....
Gina.....
Kerstin.....

   411 605

   123452

   123452

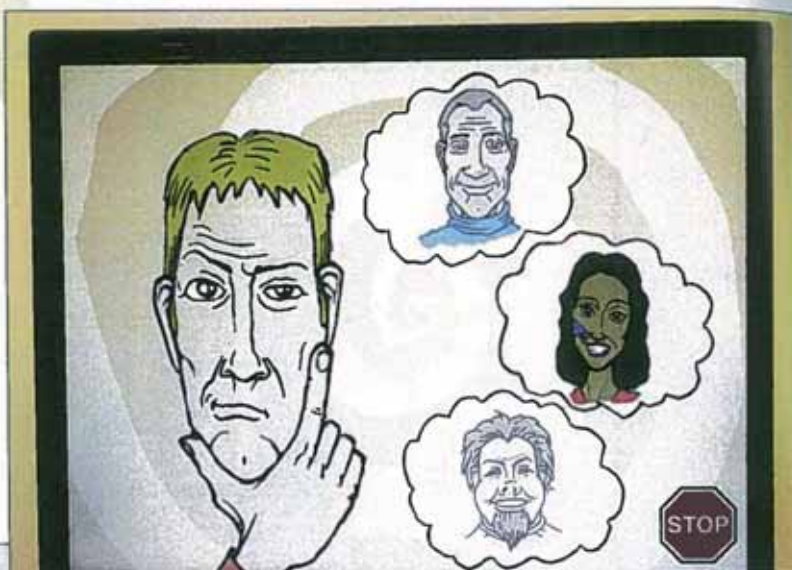
36 RÄTT STÖD OCH HJÄLPMEDEL

Skyddsföreskrifter

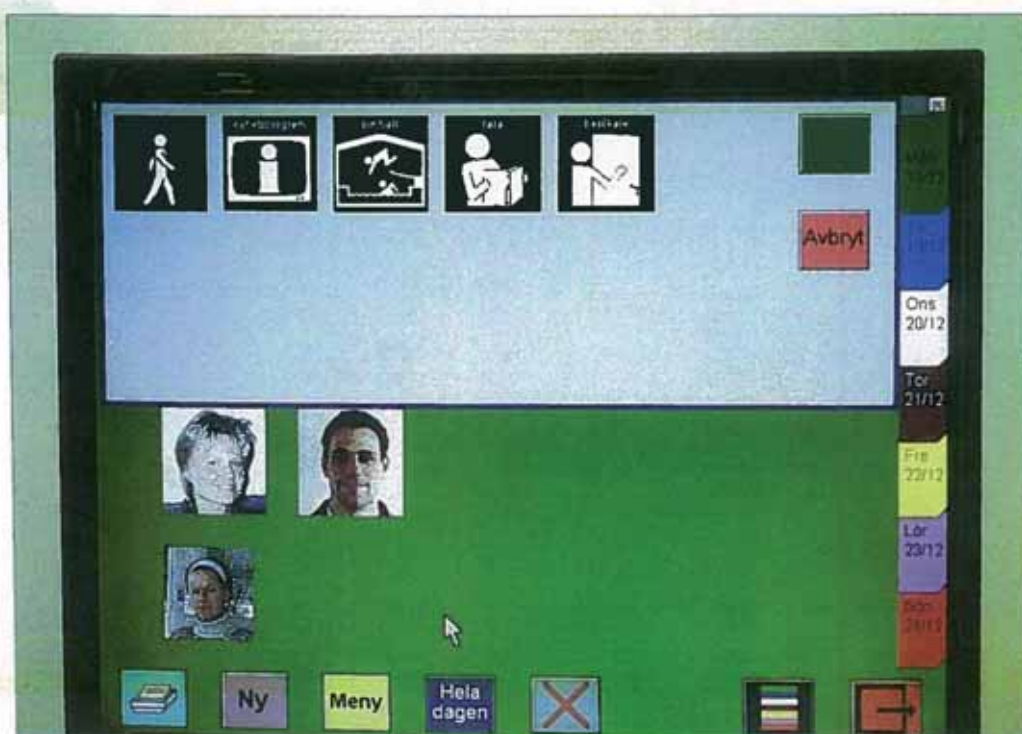
Avtal för Kvarturet. Genom bilder kan även den som inte läser förstå avtal.

Rätt sätt är ett dataprogram som beskriver konsekvens av olika val i umgänget med kompisar.

Val och konsekvens.

I programmet Min plan kan brukaren få förslag på olika fritidsalternativ och få hjälp att planera in dessa på lämpliga tider i sitt schema.

När ett begåvningshjälpmedel ska introduceras för ett barn/tonåring måste det ske på barnets villkor.

När har barnet och familjen störst nytta av ett begåvningshjälpmedel? I vilken situation?

Vilken målsättning har vi med just detta hjälpmedel?

Det är viktigt att noga analysera barnets och familjens behov och möjligheter att använda ett begåvningshjälpmedel. Samspelet mellan familj, daghem, fritidshem, skola etc. är också viktigt att tänka på och det blir många personer runt omkring barnet som måste informeras.

Fallbeskrivning BARN

Det som har störst betydelse för om ett barn/tonåring tar till sig ett begåvningshjälpmedel är den egna viljan hos barnet. Ett begåvningshjälpmedel ska bara introduceras om barnet vill. Det ska väcka ett barns nyfikenhet och det ska vara roligt att använda!

Nisse 8 år

Nisse är 8 år och det är två år sen han började skolan. Han går i en lokalintegrerad träningskola med tre pojkar i klassen. Alla saknar tal och sitter i rullstol.

Nisse har Tuberös Skleros och har därför svårt med sin motorik. När han ska förflytta sig, hasar han sig fram på knä. Ibland kryper han. Han har fått ett gånghjälpmedel som han förflyttar sig lite med, mest i sidled och bakåt. Ibland reser han sig från golvsittande till knästående. Personalen uppmuntrar Nisse till självständig förflyttning och att resa sig genom att erbjuda kända och lockande saker i klassrummet. De försöker också få Nisse att ta efter saker högre upp. Han står även i ståskal.

Begåvningsmässigt är Nisse på A-nivå (Enl. G. Kylén). Nisse har varierande ljud för sig, ibland också stavelser, men han använder inte sin röst till att prata eller göra sig förstådd med. Han kommunicerar med blick och kroppsspråk. Han visar missnöje och glädje. Han tycker om musik, finger- och vattenlek samt att känna och smaka på hårda leksaker.

Personalen använder tecken som stöd till talet i sin undervisning. De arbetar också mycket med turtagnings-, samspels-, finger- och tittutlekar. Varje dag berättar man sagor på flanellograf och har sånger och ramsor på schemat. För att öka ordförståelsen får Nisse välja på konkreta saker, t.ex. "ta bollen" eller "ta kudden".

Socialt visar Nisse intresse för barn och vuxna han känner. Han tar ögonkontakt och håller kvar blicken. I skolan vill personalen att han ska kunna göra medvetna val. Han har börjat med att välja mellan konkreta saker för att sedan övergå till val på foto. För att lära och träna Nisse att använda foton som signal till aktivitet används den digitala bilden, som är en kopia av verkligheten. När Nisse ska välja, pekar han med ögonen och ibland med näsan, eftersom han ogärna vill använda sina händer i dessa situationer. Han använder händerna då han är mer motiverad. Valsituationen har utvecklats från ett val till att nu vara tre per dag. Nisse väljer mellan olika sånger i samlingen, banan/smörgås till mellanmål, bild vid datorn och aktivitet som ljudtåg/mjuka tussar/olika typer av klossar.

Nisse har också ett schema med fotografier, men han är mer motiverad i valsituationerna än att använda schema med bildstöd. Personalen har bedömt att Nisse är den enda i klassen som kan tillgodogöra sig denna bildundervisning. Det är viktigt att bilden är tydlig och ren från ovidkommande föremål. Det är bra att börja arbeta med en bild för att sedan successivt utöka antalet bilder. Personalen tycker det är roligt när det går framåt i undervisningen, men det måste få ta tid. De önskar att Nisse ska få möjlighet till bildval i andra miljöer än i skolan. Kanske att han i framtiden ska kunna generalisera till andra bildsystem än till foton.

het till bildval i andra miljöer än i skolan. Kanske att han i framtiden ska kunna generalisera till andra bildsystem än till foton.

Cajsa 12 år

Att ständigt behöva fråga när jag ska åka till skolan, när vi ska äta, när vi ska åka till mormor, när lilla Sportspegeln börjar osv. blir jobbigt för den som måste fråga och för den som ständigt måste svara.

Så var det för Cajsa och hennes familj. Arbetsterapeuten inom habiliteringen förskrev då ett Kvartur som skickades hem till familjen. I samband med ett skolbesök ett år senare, framkom det att familjen hade Kvarturet hemma, men att det inte användes. Det hade varit svårt att introducera och familjen hade inte några bilder som de kunde använda till Kvarturet.

Det bestämdes nu att alla inblandade, föräldrarna, skolan, fritidshemmet och arbetsterapeuten skulle träffas och börja om från början. Eftersom Cajsa så tydligt visade att hon ville bli mer självständig och för att hon skulle kunna känna en större trygghet, ville alla runt Cajsa fortsätta. Kvarturet bedömdes fortfarande vara det bästa alternativet. Föräldrarna ville att Kvarturet först skulle använ-

das i skolan och eftersom flera elever i klassen hade Kvartur, var det inget nytt hjälpmedel för lärarna. Arbetsterapeuten utsågs att tillsammans med Cajsas lärare introducera Kvarturet.

Arbetsterapeuten började med att ta reda på hur Cajsas dag såg ut, dvs. vad som skedde under en vanlig skoldag. Cajsa kunde skilja på veckans dagar och visste ungefär när olika aktiviteter skulle ske. Pictogrambilder hade använts i klassen i flera år, och Cajsa var van vid och hade en klar förståelse av dessa bilder. Cajsa fick börja med en bild för skollunch och eftersom klassen åt på olika tider blev det fem bildkort med veckans färger med bild för mat, som var en viktig händelse under dagen. Dessa användes under några veckor innan det blev aktuellt med nästa bild.

Ett halvår senare vid uppföljning med föräldrar, skolan, fritidshemmet och den ansvariga arbetsterapeuten berättade läraren att Cajsa nu blivit lugnare under lektionerna. Hon frågade inte alls lika ofta när saker skulle ske utan tittade då på sin klocka, Kvarturet. Hon frågade efter fler bilder och ville använda sitt Kvartur både i skolan och hemma. Föräldrarna trodde också att de skulle ha stor nytta av Kvarturet. Framförallt under helgerna då familjen ofta gjorde olika saker och Cajsa alltid ville veta när de skulle åka. Arbetsterapeuten utsågs att var länk mellan hemmet och skolan samt att informera föräldrarna om hur ett Kvartur fungerar och hur det skulle användas. Cajsa visade nu på flera sätt att hon tyckte om sin klocka och stoppade själv i nästa bild.

För att ha en chans att lyckas i arbetet med bildstöd

Denna skrift har inte som mål att vara en metodbok men vill lyfta fram några viktiga aspekter i *bildstödsmetodik*.

För att utvecklingen kring bildstöd inte ska få en lokal prägel som kan vara hindrande är det viktigt med nationell samverkan när det gäller informationsutbyte och utvecklingsinsatser. Personer med intellektuell begränsning får större möjligheter om de kan fungera med hjälp av likadana bildstöd som andra människor ute i samhället. Det kan vara aktuellt t.ex. inom kollektivtrafik, i offentlig information och på Internet.

Det finns en hel del erfarenheter från olika försök med bildstöd i vardagen som talar för att layouten är lika viktig som själva bildstödjandet för att nå förståelse och användbarhet. Några tips som kan underlätta är:

- Skriven text ska helst stå i något teckensnitt som är tillgängligt för scanning och uppläsningsprogram med talsyntes.
- Läsriktningen av bildstöd bör följa läsriktning från vänster till höger och uppifrån och ned.
- Meningarna ska vara korta.
- Ta endast med det nödvändiga och dela upp informationen.

Bildstöd måste upplevas motiverande hos brukaren som ska använda det. Det ska fylla ett behov hos honom/henne. Så långt som möjligt måste personen göras delaktig i utprovningen av bildstödet. Stödet ska vara självständighetsgörande, tillgängligt och rationellt/enkelt att handha. För att ha inflytande, för att själv kunna bestämma och välja måste personen förstå att man har den möjligheten. Att man har fått erfarenhet av att bestämma, veta vad man har att välja på och konsekvenser av olika beslut utgör en grund för inflytande och självständighet.

Bildstödet bör styras när det gäller utformning, mängd och situation. Det är viktigt att få stöd så att man på ett tryggt sätt alltid klarar sig i så många situationer som möjligt. Om stödet endast ges i enstaka situationer uppstår ett glapp som medför att personen eller omgivningen upplever att stödet inte är tillräckligt.

Tips för vidareläsning

- Cognitive psychology: a students handbook, *Michael W. Eysenck, Mark T. Keane*, Hove, Erlbaum, 2000
- Rum, relation, retorik: ett projekt om bildteori och bildanalys i det postmoderna samhället, *Gert Z. Nordström* (red), Stockholm: Carlsson, 1996
- Begåvning hos utvecklingsstörda, *Gunnar Kylén*, Stockholm: Stiftelsen ala, FUB, 1987
- Begåvning och begåvningshandikapp, *Gunnar Kylén*, Stockholm: Stiftelsen ala, Bromma: Handikappinstitutet¹, 1986
- Hur förståelsen av verkligheten utvecklas, *Kerstin Göransson*, Stockholm: Stiftelsen ala, Bromma: Handikappinstitutet¹, 1982
- Grepp om livet – en väg till begåvningsstöd, *Elisabet Lindström, Birgitta Wennberg*, Vällingby: Handikappinstitutet¹, 1996
- Klara mera med begåvningsstöd, *Elisabet Lindström, Birgitta Wennberg*, Omsorgsverksamheten, Stockholms läns landsting, 1999
- Från sak till bild, *Ingrid Nordström Turner, Ingrid Ribba, Gun-Marie Stridh*, Umeå: SIH-Läromedel², 1999
- Augmentative and alternative communication: management of severe communication disorders in children and adults, *David R. Beukelman, Pat Mirenda*, Baltimore: Brookes, cop., 1998
- Symbol Software, *Sally Millar, Janet Larcher*, Edinburgh: Univ., Call publ., 1998
- The handbook of augmentative and alternative communication, *Sharon L. Glennen, Denise C. DeCoste*, San Diego: Singular Pub. Group, 1998
- Grafisk design av Pictogram: synpunkter och förslag kring utformning och syntax, *Manne Lidén*, Umeå: SIH-Läromedel², 1999
- Alternativ och kompletterande kommunikation (AKK) i teori och praktik, *Trygg m.fl.*, Vällingby: Handikappinstitutet¹, 1998
- Anpassad informationsbehandling för personer med utvecklingsstörning, *Anders Bond*, Stockholm: Stiftelsen ala, 2000
- Bildstödet Mora: specialistkompetens för individuell anpassning av begåvningshjälpmedel, *Ingalill Brus, Kerstin Gatu, Lars Gatu, Rose-Marie Trillkott*, Vällingby: Handikappinstitutet¹, Mora: Habiliteringen (distributör), 1997
- Digitala bilders kommunikativa funktion för människor med kommunikationshandikapp, *Maria Sporre*, www.certec.lth.se/dok/digitalabilders, 2000
- Förståelig information för personer med utvecklingsstörning, *Mats Granlund, Anders Bond*, Stockholm: Stiftelsen ala och Mälardalens högskola, 2000

¹ Nuvarande Hjälpmedelsinstitutet.

² Nuvarande Specialpedagogiska Institutet

Det spelar roll vilka bilder du väljer!

BILDSTÖD för personer med utvecklingsstörning

Bilder har alltid använts istället för text eller som komplement för att förtydliga en text och vi kommer dagligen i kontakt med bilder bl.a. via tidningar, böcker, TV eller datorer. På senare år har bilder även börjat användas för att underlätta livet för personer med kognitiva funktionshinder.

Eftersom kunskapen hittills varit knapphändig om hur bilder kan kompensera ett funktionshinder, initierade Hjälpmedelsinstitutet ett projekt med syfte att sammanställa den kunskap och erfarenhet som finns inom området. Projektet har resulterat i denna rapport, vilken fokuserar på personer med utvecklingsstörning.

Materialet är hämtat från modern kognitions litteratur och rapporten inleds med en teoretisk bakgrund för användning av bildstöd. Därefter följer ett antal exempel som visar på i vilka situationer bildstöd är användbart. I två fallbeskrivningar redovisas hur bildstöd kan fungera för barn både hemma och i skolan.

Hjälpmedelsinstitutet

Hjälpmedelsinstitutet är ett nationellt kunskapscentrum inom området hjälpmedel och tillgänglighet för människor med funktionsnedsättning.

Vi arbetar för full delaktighet och jämlikhet för människor med funktionsnedsättning genom bra hjälpmedel och ett tillgängligt samhälle. Institutet stimulerar forskning och utveckling, provar och upphandlar hjälpmedel, medverkar till kunskaps- och metodutveckling, informerar och utbildar.

Hjälpmedelsinstitutets huvudmän är staten, Landstingsförbundet och Svenska Kommunförbundet.

Hjälpmedelsinstitutet

Box 510, 162 15 Vällingby

Tfn 08-620 17 00

Fax 08-739 21 52

Texttn 08-759 66 30

Internet www.hi.se

Best nr 02333